

અર્પણ પત્રીકા.

તંત્ર નેક નામદાર મહારાજાશ્રી મોહનદેવજી

। મહારાજા સાહેબ, સ્વસ્થાન ધરમપોર.

નામદાર ગુજરાતમાં આવેલાં દેશી રાજ્યોના
વયોવૃદ્ધ છે. પરાપુર્વથી ચાલી આવતા ધર્મના
સ્ત ઉપાસક છે. વિદ્વાન, સત્સંગના લેખી ધૈર્ય-
, કળા, હુન્નર અને ગુણીજનોના આશ્રયસ્થાન
। પ્રજાનું પિતાતુલ્ય પાલન કરે છે. લોકોપયોગી
ને આપશ્રી ધણીજ ઉલટથી સંગીન મદદ કરી
રાજ્યમાં આગળથી ચાલી આવતી ઉદારતાને
। છે. આવા ખીજ અનેક સદ્ગુણો અને સત્કાર્યો
। પુણ્ય જાવનાએ કરીને આ પુસ્તક આપ
ગ્રાજ માનપુર્વક અર્પણ કરવાની રજા લઉં છું.

આપશ્રીનો અતી આભારી

સેવક

સી. એન. ભટ.

રાતનાં દેશી રાજ્યો.

વડોદરા રાજ્ય.

૧. આખા હિંદુસ્તાનમાં આવેલાં દેશી રાજ્યોમાં ત્રીજા
 ૨. એનું ક્ષેત્રફળ ૮૧૮૨ ચોરસ માઇલ છે. વસ્તી
 ૩. અસીની છે. વસ્તીનો ૬ હીંદુ લોકોનો છે. બાકીના ૬
 ૪. ૧૩૭ મુસલમાન, ૪૩૪૬૨ જૈન, ૭૯૫૫ પારસી, ૭૨૬૩
 ૫. તે ૧૧૫૪ બીજા પરચુરણ જાત છે. વસ્તીના ધંધા મુજબ

પાડલા ભાગ નીચે મુજબ છે:—

૧. ખેડુત વર્ગના લોકો...	૬૫૬
૨. હુન્નરઉદ્યોગ કરનાર લોકો...	૧૨૩
૩. વાહન અગર જાતમહેનથી માલ લાવનાર તથા લઘુ જનાર લોકો	૦૮
૪. વેપારી લોકો...	૬૪
૫. લશ્કરી લોકો...	૧૩
૬. રાજ્ય કારભારમાં કામ કરનાર લોકો	૧૯
૭. ધંધાદારી કળા કૌશલ્ય જાણનારા લોકો...	૩૭
૮. પોતાની ખાનગી ઉપજથી નીર્વાહ કરનાર લોકો...	૦૪

૧૨ ખાનગી નોકરી કરનારા લોકો... ...
 યાદપિણુ જાતનું વર્ણન નહીં બતાવેલા વર્ગના લોકો

વડોદરા રાજ્યની રૈયતના સુબાએ વડોદરા
 દુસ્તાનમાં ગણાતા એક બાહોશ, ખંતીલા, વિદ્વાન
 તેમજ દુનીઆના દરેક ભાગમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા રા.
 સેનાપાસખેલ સમશેર બહાદુર શ્રી સયાજીરાવ મહારા
 અમલ નીચે છે. પોતાના રાજ્યની રૈયત ઘણીજ બાહે
 કારબારમાં વધારે ભાગ લેતી થાય તેમજ તેમની સંસ
 અને આધ્યાત્મીક સ્થિતીમાં ઘણીજ આવકારદાયક સુ
 જોવાને તેઓ નામદાર પોતાના તનમન અને ધનથી અ
 લીધા કરે છે.

મહારાજ સાહેબના મરહુમ પાટવી કુમાર સાહેબ શ્રી કૃતેસીંહ-
 રાવના કુંવર સાહેબ શ્રી પ્રતાપસીંહરાવ ગાદીના વારસ છે. મહારાજ
 સાહેબના બીજા બે કુંવર સાહેબો જયસીંહરાવ તથા ધૈર્યસીંહરાવ,
 રાજ્યનાં જુદાં જુદાં ખાતાઓમાં નોકરી કરી જાતીઅનુભવ મેળવે છે.

મહારાજ સાહેબને સંપતરાવ નામે ૧ બાઇ છે જેઓ રાજ્યમાં
 સુબાની પ્રજ્ઞા ધરાવે છે.

ગુજરાતના પ્રખ્યાત સુરત શહેરના વતની શ્રીયુત મનુભાઈ
 નંદશંકરભાઈ મહેતા એમ. એ. એલ. એલ. બી. જેઓએ આખા
 રાજ્યમાં જુદાં જુદાં ખાતાઓમાં અનુભવ મેળવેલો છે, તેઓ સાહેબ

૧ વડોદરા રાજ્યનો મહાન જોખમદારી ભરેલો દીવાન સાહેબનો ૧૧૬૦ ભોગવે છે. રાજ્યમાં ખીજા પણ મુખ્ય અમલદારો વિદ્વાન અને યુનવર્સિટીની ડીગ્રીઓ પામેલા છે.

રાજ્યવ્યવસ્થા—આ રાજ્યમાં ત્રણ સભાસદ તથા એક અધ્યક્ષની બનેલી એક કાઉન્સિલ સ્થાપવામાં આવેલી છે. અને આ કાઉન્સિલ પોતાની સત્તામાં આવતાં સઘળાં કામકામને અભિપ્રાય સાથે શ્રી મહારાજ સાહેબ તરફ મોકલી આપે છે.

આ રાજ્યમાં લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સિલ એટલે ધારાસભા પણ છે. ૧૧ ધારાસભામાં અધ્યક્ષ તરીકે દીવાન સાહેબ સાથે ૨૬ સભાસદો અપવામાં આવે છે. સભાસદોની ચુંટણી નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે.

૧. અધ્યક્ષ

૪. એક ઓફીસરો સભાસદો

૬. ઓફીસરોમાંથી સરકાર તરફથી નીમાયલા સભાસદો

૫. સરકાર તરફથી નીમાયલા પ્રજા તરફના સભાસદો

૧૦. પ્રજાએ ચૂંટી કાઢેલા સભાસદો.

આ સભાસદોને ખીલો દાખલ કરવાની પરવાનગી મેળવવાની તથા હરાવો મુકવાની સત્તા આપવામાં આવે છે.

આ રાજ્યમાં વરીયુ કોર્ટ એ ન્યાય મેળવવા માટે સૌથી છેલ્લામાં છેલ્લી કોર્ટ છે. તેમ છતાં આ કોર્ટના હરાવ ઉપર પણ શ્રી મહારાજ સાહેબ અપીલ સાંભળે છે. આવી અપીલની વખતે એક

મીટી શ્રી મહારાજ સાહેબ સાથે સલાહ આપવા માટે જોડે છે. આ કમીટી એક લીગલ રીમેન્ડર ખીજ વરીષ કોર્ટના એક જડજ કે જોડોએ અપીલવાનો ખટલો ચલાવ્યો ન હોય અને ત્રીજ હજુર કામદારની બનેલી હોય છે.

શ્રી મહારાજ સાહેબ આ કમીટી સાથે વરસમાં ચાર વખત કામ કરે છે અને દરેક વખતે જ્યાં સુધી સુનાવણી માટેની સંઘળી અપીલોના ફેંસલા થાય નહીં ત્યાં સુધી આ કામ ચાલુ રહે છે. કમીટીના ત્રણે સભાસદો અપીલની સંઘળી દલીલો બરાબર સાંભળે છે અને પોતાના અભિપ્રાયો શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને નીવેદન કરે છે. ત્ય બાદ શ્રી મહારાજ સાહેબ પોતાનો છેવટનો અભિપ્રાય બહાર પાડે આ

વળી ખાતાની હાય સદર અદાલત નામે એક કોર્ટ છે. કોર્ટમાં રાજ્યની કારોબારી બાબતમાં ખાતાના મુખ્ય અમલદારોએ કરેલા ઠરાવો સામેની અપીલો સાંભળવામાં આવે છે.

આ રાજ્યની કુલ વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૧૯૦૯૦૫૪૦ છે, ત્યાં ખર્ચ રૂ. ૧૬૭૫૧૪૮૯ છે.

૧. મુલકી ખાતું—આ ખાતાની મુખ્ય પેદાશ રૂ. ૯૬૩૨૧૬૭, આ ખાતાના મુખ્ય અધીકારી તરીકે સરમુખા ગણાય છે. અને મના હાલ નીચે ચાર મુખ અને કેટલાક નાયબ મુખ છે. દરેક હાલમાં મુખ્ય મુલકી અમલદાર વહીવટદાર હોય છે. આ ખાતામાં કીવટદાર મુખની કો. ખજાણરા અમલદાર પી. એ. અમલદાર. ૧. એ. એલ. ની ડીમીવાળા છે.

૧૭૬૭૯ વીધા છે. એનું મહેસુલ
તેમાંથી રૂ. ૯૫૮૩૨૬૫ વસુલ આવે છે.
-૦ છે.

રૂ. ૭૦૩૭૬૭ આવે છે અને ઇનકમટેક્ષ
છે.

આબકારીખાતું—આબકારીખાતાની વાર્ષિક પેદાશ
૮૩ અને અશીશની વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૧૬૭૩૪૪૭ મળી
કુલ પેદાશ રૂ. ૩૮૮૭૮૪૦ છે. વસ્તીના પ્રમાણ સાથે સરખાવતાં
દરેક જણ દીઠ રૂ. ૨ની સરેરાસ આવે છે. આ ખાતાની મુખ્ય પેદાશ
દેશી દારૂની બનાવટ તથા વેચાણ, પરદેશી દારૂ, તથા તાડી અને બીજી
કેશી વસ્તુઓ વેચવાની લાઇસન્સ રીથી પેદા કરવામાં આવે છે.
અમરેલી પ્રાંત સીવાય રાજ્યના બધા ભાગમાં આબકારીખાતું “કોન્ટ્રો-
લ્ડ ડિસ્ટ્રીલરી અને સેપરેટ શોપ સીસ્ટમથી” ચાલે છે. આ રાજ્યમાં
દારૂ તથા તાડીની મળી કુલ ૧૨૦૦ દુકાનો છે. ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં
દરેક ૭ ચોરસ માઇલ દારૂની દુકાન આવે છે.

૩. જંગલખાતું—આ રાજ્યમાં જંગલખાતામાં ૬૮૭૫૬૫
વીધાં એટલે ૬૩૧ સ્કવેર માઇલ જિન્ટલી જમીન છે. આ ખાતાની
વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૧૯૨૦૨૬ છે. એટલે વીધે લગભગ ૦-૪-૦ પેદાશ
ચાય છે. જંગલોમાં રાહદારી રસ્તા કરવામાં આવે છે તેમજ સરકારી
મકાનો પણ બાંધવામાં આવે છે. આ રાજ્યનું લશ્કરી ખર્ચ
રૂ. ૧૫૬૬૪૦૬ છે.

૪. પોલીસખાતું—પોલીસખાતું
માણસો છે. જેમાંનાં ૨૬૧૯ મુન્હા
તથા લોકોના જનમાલના રક્ષણ માટે રા
માણસો જેલ, કચેરીઓ, બંગલાઓ
રાખવામાં આવેલાં છે. વસ્તીની સાથે પ્રમાણ
જનમાલ માટે ફક્ત ૧ પોલીસ આવે છે. અને
કાઢતાં દરેક ત્રણ ચોરસ માઇલે ૧ પોલીસ આવે
અર્થ ૩. ૮૮૦૬૦૬ થાય છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં
૩. ૦-૭-૦ સાત આના અર્થ થાય છે. રાજ્યની કુલ ઉપજ
પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ ૦-૦-૯ પાઈ અર્થ થાય છે.

૪. ન્યાયખાતું—દીવાની તથા ફોજદારી ન્યાય માટે રાજ્યમાં
નીચે મુજબની કોર્ટો છે:-

૧. વરીટ કોર્ટ
૫. ડિસ્ટ્રીક્ટ જજ કોર્ટ
૪. આસીસ્ટન્ટ જજ કોર્ટ
૨૪. સપ્રોહીનિટ જજ કોર્ટ
૪. ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજસ્ટ્રેટ કોર્ટ
૯૨. એક્સ ઓશીસ્થો રેવેન્યુ મેજસ્ટ્રેટ કોર્ટ
૨૪. સાધારણ મેજસ્ટ્રેટ કોર્ટ
૩૧. રેવેન્યુ મેજસ્ટ્રેટો જેમને ખીબ તથા ત્રીબ વર્ગની ફોજદારી
સત્તા છે.
૫. વીલેજ મુનસફ કોર્ટ

૫. બીજા અમલદારો કે જેમને દીવાની સત્તા આપવામાં આવી છે.
૧૬૦. ગ્રામ્ય પંચાયતની કોર્ટો

૩૫૫

રાજ્યના કેટલાક ભાગમાં કાઉન્સિલીએટર્સ રાખવામાં આવ્યા છે.
તેમની સંખ્યા લગભગ ૨૦૦ છે.
વડોદરાની કોર્ટોમાં કામ કરતા વકીલ તથા મુખ્તીઆરની સંખ્યા
અગાઉ ૪૦૦ની છે અને તે નીચે મુજબ છે.

૪ બારીસ્ટરો.

૧૦૨ એલ એલ. બી.

૩ હાઇકોર્ટ જ્જીડર

અને બીજા રાજ્યના વકીલ તથા મુખ્તીઆરની પરીક્ષામાં પાસ
થએલા વકીલો તથા મુખ્તીઆરો છે.

આ ખાતાતું કુલ ખર્ચ રૂ. ૪૬૦૪૦૫ છે. જે રાજ્યની કુલ
ઉપજ સાથે સરખાવતાં ૦-૦-૪૬ સાડા ચાર પાઇ જેટલું થાય છે.

૫. કેળવણી ખાતું:—આ રાજ્યમાં નીચે બતાવ્યા મુજબની
કોલેજો, હાઈસ્કુલો, મીડલસ્કુલો તથા ગુજરાતી સ્કુલો છે.

અંગ્રેજી કેલવણી.

	સંખ્યા	છોકરાની સંખ્યા	છોકરીઓની સંખ્યા	સરવાળો
કોલેજ	૧	૬૨૬	૧૦	૬૩૬

છોકરાઓ માટે

હાઇસ્કુલો	૧૧	૪૧૩૩	૧૧	૪૧૪૪
-----------	----	------	----	------

છોકરીઓ માટે

હાઇસ્કુલો	૧	૦	૧૪૨	૧૪૨
-----------	---	---	-----	-----

એઓ વર્નાક્યુલર

નિશાળો	૩૫	૪૮૩૨	૦	૪૮૩૨
--------	----	------	---	------

ગુજરાતી ઉપલા

ધોરણોમાં અંગ્રેજી

વર્ગો	૧૩	૨૬૯	૦	૨૬૧
-------	----	-----	---	-----

રાજ્ય કુટુંબની

નીશાળ	૧	૧	૨	૩
-------	---	---	---	---

સરવાળા	૬૨	૯૮૬૧	૧૬૫	૧૦૦૨૬
--------	----	------	-----	-------

ગુજરાતી કેળવણી.

પુરુષો માટેની

ટ્રેનીંગ કોલેજ	૨	૫૮૦	૦	૫૮૦
----------------	---	-----	---	-----

સ્ત્રીઓ માટેની

ટ્રેનીંગ કોલેજ	૧	૦	૧૧૮	૧૧૮
----------------	---	---	-----	-----

છોકરાઓ માટેની

ગુજરાતી શાળાઓ	૨૨૨૯	૧૪૩૨૧૮	૦	૧૪૩૨૧૮
---------------	------	--------	---	--------

છોકરાઓ માટેની

ગુજરાતી શાળાઓ	૬૫૭	૦	૮૯૨૬૦	૮૯૨૬૦
---------------	-----	---	-------	-------

કલાબવન

	૧	૪૦૮	૦	૪૦૮
--	---	-----	---	-----

બીજી શાખાઓ	૬૭	૪૫૦૪	૮૫૭	૫૩૬૬
સરવાળો	૨૭૩૯	૧૫૮૫૭૬	૯૦૪૦૦	૨૪૮૯૭૬

કેળવણી લેતાં છોકરાંઓની કુલ સંખ્યા ૨૪૮૯૭૬ થાય છે, જે વસ્તીના $\frac{1}{4}$ ભાગ છે એટલે વસ્તીના પ્રમાણમાં સેકંડે ૧૨ ટકા છોકરાંઓ કેળવણી લે છે.

આ રાજ્યમાં પ્રાથમિક કેળવણી મફત અને ફરજિયાત રાખવામાં આવી છે. આ ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૦૮૯૩૯૬ થાય છે વસ્તીના પ્રમાણ સાથે સરખાવતાં દરેક માણસ દીઠ રૂ. ૩૫૩ થાય છે. તથા રાજ્યની કુલ ઉપજ સાથે સરખાવતાં ૧ રૂપિયા ૦-૧-૯ પોણા બે આના ખર્ચ થાય છે.

વૈદકખાતું:— આ રાજ્યમાં સઘળાં મળી ૫૯ દવાખાનાં છે. તથા ૧ ગાંડા માણસો માટે, અને ૧ ચેપી રોગનાં માણસો માટે મળી બે બીજાં દવાખાનાં છે આ ખાતાનો કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૩૦૦૦૦૦૦ ત્રણ લાખ રૂપિયા છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક માણસ દીઠ રૂ. ૦-૨-૬ અઢી આના ખર્ચ આવે છે. રાજ્યની કુલ ઉપજ સાથે સરખાવતાં ૧ રૂપિયા ૦-૦-૩ ત્રણ પાછા ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

સેનીટેશન આખા રાજ્યમાં આરોગ્યતા માટે દેખરેખ રાખવાને એક સેનીટરી કમીશનર રાખવામાં આવેલ છે.

જન્મ-મરણ:— આખા રાજ્યમાં જન્મ મરણની વાર્ષિક સંખ્યા લગભગ આશરે ૬૪૦૦૦ અને ૪૯૦૦૦ જેટલું અનુક્રમે આવે છે વસ્તીના પ્રમાણમાં સેકંડે ૩ અને ૨૧ જેટલી સરેરાસ આવે છે.

વેપાર ઉદ્યોગ તથા હુન્નર—આ રાજ્યમાં વેપાર ઉદ્યોગ હુન્નર વીગેરેની ખીલવણી કરવા કરવા માટે ૧ ડીરેક્ટર ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ અને કોમર્સ નામે એક અમલદારની નીમણુંક કરવામાં આવેલ છે.

ખેતીવાડીનું કામ ખીજા દેશોમાં હાલ ચાલતી નવી દમ મુજબ સહેલાઈથી થાય, અને વધુ પાક ઉત્પન્ન થાય તે માટે ખેડુતોને પુરતી સમજ આપવા માટે એગ્રીકલ્ચર ખાતું ખોલવામાં આવ્યું છે. કેટલીક જગ્યાએ મોડલ ફાર્મ્સ પણ ખોલવામાં આવ્યાં છે. જ્યાં નવા નવા અખતરાઓ કરવામાં આવે છે. વળી ખેતીવાડીને લગતી ચીજોનાં પ્રદર્શનો પણ વખતો વખત કરવામાં આવે છે. આ શીવાય ખીજા પણ ઉપાયો ખેતીવાડીની ખીલવણી કરવા માટે લેવામાં આવે છે. ખેડુતોને નાણાં સંબંધી અગવડ ન પડે તેટલા માટે કોઓપરેટીવ સોસાયટીઓ કાઢવામાં આવેલી છે. આ સોસાયટીઓને રાજ્ય તરફથી સારી મદદ આપવામાં આવે છે.

આ રાજ્યમાં ૪ પ્રાંત પંચાયત, ૩૧ મહાલ પંચાયત તથા ૨૩૦૦ ગ્રામ્ય પંચાયત છે. જે કે આ સઘળી સંસ્થાઓ સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું કામકાજ કરે છે, તેમ છતાં પંચાયત ખાતા ઉપર દેખરેખ સરમુખાની રહે છે.

પ્રાંત પંચાયતના પ્રમુખ સુખા હોય છે, અને તાલુકા પંચાયતના પ્રમુખ નાયબ સુખા હોય છે. વળી ગ્રામ્ય પંચાયતના પ્રમુખ ગામના મુખી પટેલ હોય છે. કેટલીક ગ્રામ્ય પંચાયતને મુકરર કરેલી રકમ સુધીના દીવાની દાવાઓ ચલાવવાની સત્તા આપવામાં આવે છે.

આ રાજ્યમાં ૧૦ સ્વતંત્ર મ્યુનીસીપાલિટીઓ છે. પંચાયત તથા મ્યુનીસીપાલિટીઓમાં રૈયત વર્ગના લોકોને પુરતો હક આપવામાં આવેલ છે.

લાઇબ્રેરી—આ રાજ્યમાં વડોદરા ખાતે એક સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી છે. આ લાઇબ્રેરીમાં પુસ્તકોનો ઘણોજ સારો જથ્થો છે. તેમજ હાલના જમાનાને લાયક સઘળાં પુસ્તકો તેમાંથી મળી આવે છે. રાજ્યની રૈયતનો વાંચનનો શોખ એટલો બધો વધી પડેલ છે કે રાજ્યના નાનાં નાનાં ગામડાંમાં પણ લાયબ્રેરી હોય છે વળી એક સરકયુલેટીંગ લાઇબ્રેરી રાજ્યના દરેક ભાગમાં ફેરે છે. જેમાં સારાં પસંદ કરેલાં પુસ્તકો હોય છે.

કારખાનાં—રાજ્યમાં નીચે મુજબ કારખાનાં છે.

કપાસ પીલવાનાં જીન	૯૪
સુતરાડિ કાપડ વણવાની મીલો	૪
કપાસની ગાંસડીઓ બાંધવાના સંચા	૧૬
પાણીના પંપો	૨૨
રંગના કારખાનાં	૫
ચોખાની મીલ	૨
સુતળીનું કારખાનું	૧
ખાંડ બનાવવાનાં કારખાનાં	૩
કેમીકલ વર્ક્સ	૩
પથરા કાપવાના કારખાનાં	૧

મોર્ટર મીલ્સ	૩
સીગારેટ બનાવવાનું કારખાનું	૧
મીણુબતી બનાવવાનું કારખાનું	૧
ચોકલેટ બનાવવાનું કારખાનું	૧
સ્લેટ તથા પેન બનાવવાનું કારખાનું	૧

૧૫૮

આ રાજ્યમાં એક “બરોડા સ્ટેટ બેન્ક” નામે એક બેન્ક છે.

આ રાજ્યમાં કેટલાંક છાપખાનાં છે. સયાજીવિજય; વડોદરા વર્તમાન, નવસારી પત્રીકા વીગેરે અઠવાડીક વર્તમાનપત્રો નીકળે છે.

રાજપીપલાનું રાજ્ય.

રેવાકાંઠા એજન્સીમાં આ ઈસ્ટકાસ (પહેલા વર્ગનું) રાજ્ય છે. આ રાજ્યનું ક્ષેત્ર કુળ ૧૫૧૭ ચોરસ માઈલ છે. અને એની વસ્તી ૧૬૧૬૦૬ માણસની છે. વસ્તીનો મોટો ભાગ ભીલ અને ધાણુકાનો છે. રાજ્યમાં ખીજી વસતી જતોમાં બ્રાહ્મણ, વાણીયા, રજપુત, મુસલમાન, પારસી, વડોદરા, પાટીદાર, કાઠીયા, માછી અને કાળી વીગેરે છે.

આ રાજ્યની ઉત્તરે નર્મદા નદી અને સંખેડામેવાસનો ભાગ છે. પૂર્વે ખાનદેશ છે. દક્ષિણે વડોદરાનું રાજ્ય અને સુરત જિલ્લાનો માંડવી તાલુકો છે, અને પશ્ચિમે ભરૂચ જિલ્લો આવેલો છે.

ગયા પાંચ વર્ષની વાર્ષિક ઉપજની સરાસરી કહાડતાં રાજ્યની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૪૪૪૬૪૦ છે; અને ૧૯૧૬-૧૭ની સાલની વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૧૬૭૪૨૬૫ છે.

આ રાજ્ય ઈ. સ. ૧૮૮૪થી ૯૭ સુધી અંગ્રેજ સરકારના વહિવટ નીચે હતું

જ્યારે ઈ. સ. ૧૮૮૪ના ઑગષ્ટની ૧૦મી તારીખે આ રાજ્યના પ્રથમ જોઇન્ટ એડમિનિસ્ટ્રેટર કર્નલ. ઈ. વી. સ્ટેસ સાહેબે આવી રાજ્યનો વહિવટ ચલાવવાનું શરૂ કરીધું ત્યારે સરકારી ત્રીજેરી તદ્દન ખાલી હતી. નાણાંની તંગીને લીધે રાજ્યનો કારભાર ચલાવવામાં તેમને ઘણી મુશ્કેલીઓ નડી હતી અને ખેડુતો તથા ખીજા ગૃહસ્થો પાસેથી નાણાં ઉછીનાં લેવાં પડ્યાં હતાં. પરંતુ ઈ. સ. ૧૮૯૭માં જ્યારે અંગ્રેજ સરકારે કારભાર છોડી દઇ રાજ્યની ગાદી મહારાણા શ્રી હવસિંહજીને સોંપી ત્યારે સરકારી ત્રીજેરીમાં લગભગ સાડાપાંચ લાખ રૂપિયાની રકમ સોંપી.

બ્રિટિશ સરકારના એડમિનિસ્ટ્રેશન દરમ્યાન વીસ માઇલ સુધી આગગાડી માટે સડક બાંધવામાં આવી અને એ કામ માટે લગભગ અરાડ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. રાજ્યકારભાર સંપૂર્ણ ચોક્કસાઇથી સારી રીતે ચલાવવામાં આવ્યો હતો, અને રાજ્યની ઉપજનો પ્રમાણમાં ઘણો સારો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. રાજ્યના લગભગ સર્વ ખાતાંને સંગીનરીતે સુધારવા માટે ઘણાં ફેરફારો કરવામાં આવ્યા હતા, અને બ્રિટિશ સરકારના કેટ

લાક બાહોશ અને ચુનંદા અમલદારોને જુદાં જુદાં ખાતાંઓના અધીકારી તરીકે નીમવામાં આવ્યા હતા. આ સંઘર્ષો કામો માટે દરવર્ષે ઘણી મોટી રકમ ખર્ચવામાં આવતી હતી.

આ રાજ્યના હાલના રાજા મહારાજા શ્રી વિજયસિંહજી છે. એઓની ઉંમર ૨૮ વર્ષની છે.

મી. પી. એચ. દસ્તુર. એમ. એ. એલ. એલ. બી. જેઓ ઘણાંજ ઉચ્ચ અને ઉદાર વૃત્તિના છે તેઓ આ રાજ્યના દિવાન છે.

રાજ્યકુટુંબ.—મહારાજા સાહેબને બે રાણીઓ છે. પહેલાં રાણી સાહેબ રતલામ પાસે આવેલા આમલેટા નામે નાની ઠકરાતના ઠાકોર સાહેબનાં કુંવરી સાહેબ છે. એઓ નામદાર ધર્મશીલ દાનશીલ અને રાણી સાહેબને છાજતા સર્વ સદ્ગુણોથી વિભૂષિત છે. આ રાણી સાહેબ માટે લોકમત ઘણાંજ સારો છે. આજ રાણી સાહેબે પાંચવી કુમાર સાહેબ શ્રી રાજેન્દ્રસિંહજીને જન્મ આપ્યો છે.

મહારાજા સાહેબે હમણાંજ બીજાં લગ્ન પત્રાનાં કુંવરી સાહેબ સાથે કર્યાં છે.

આ રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર પહેલાં રાજપીપલા નામનું એક ગામહું હતું, પણ હાલમાં રાજધાનીનું શહેર નાદોદ છે.

આ રાજ્ય વડોદરા રાજ્યને ઘાસ દાણા પેટે રૂ. ૫૦૦૦૦ તથા રૂઢમહાલના કંપન્સેશન પેટે રૂ. ૧૦૨૭૦ મળી કુલ રૂ. ૬૦૨૭૦ આપે છે.

આ રાજ્ય બ્રિટિશ સરકારને કાંઈપણ ખર્ચણી આપતું નથી.

આ રાજ્યને દરસાલ નીચે પ્રમાણે રકમો મળે છે:—

૧. ભરૂચની ત્રીજેરીમાંથી રૂ. ૧૨૨૮૬.
૨. વડોદરા રાજ્યમાંથી અપ્રીણના કંપન્સેશન પેટે રૂ. ૫૦૦).
૩. દર સાલ રૂ. ૧૩૦૭૫નું કેશ એલાવન્સ.

રેવન્યુ ખાતું—જમીનનું મહેસુલ ઘણી ખરી જગ્યાએ સર્વે અને સેટલમેન્ટ ખાતા તરફથી નક્કી કરેલા દર મુજબ લેવામાં આવે છે. કુલ થોડા ભાગમાં જુની રૂઠી, હલખંધી, પ્રમાણે લેવામાં આવે છે. પાછલી રૂઠી ઘણીજ તકલીફ વાળી હતી, અને તેથી ખેડુતોને પોતાની જમીન સુધારવાને બિલકુલ ઉત્તેજન આપતી નહોતી. રાજ્યની સઘળી જમીન ઉપરના દર સર્વે અને સેટલમેન્ટ ખાતાથી નક્કી કરવા રાજ્ય તરફથી પગલાં લેવામાં આવે છે.

આ રાજ્યના છ તાલુકા ખનાવવામાં આવ્યા છે.

(૧) નાંદોદ. (૨) ભાલોદ. (૩) ઝગડીઆ. (૪) વાલીઆ. (૫) ગરડેશ્વર. (૬) ડેડીઆપાડા. આમાં નાંદોદ, ભાલોદ તથા ઝગડીઆ રાસ્તી છે ગરડેશ્વર તથા વાલીઆ તાલુકાનો કેટલોક ભાગ રાસ્તી અને કેટલોક ભાગ રાની છે. અને ડેડીઆપાડાનો તમામ ભાગ રાની છે.

આ રાજ્યની ખેડાણ કરવા સાયકની જમીનમાંથી ૨૫૯૩૪૬ એકર જમીનનું ખેડાણ કરવામાં આવેલ છે. અને વાર્ષિક મહેસુલ રૂ. ૭૯૩૫૧૪ છે. આથી દર એકરે રૂ. ત્રણની મહેસુલની સરેરાસ આવે છે.

વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ જમીનના મહેસુલની સરેરાશ રૂ. પાંચ છે.

આ વરસથી એક રૂપિયાની મહેસુલે રૂ. ૦-૧-૦. એક આનો લોકલકંડ સેસનો લેવાની રૂઢી દાખલ કરવામાં આવેલી છે. લોકલકંડની રકમ લગભગ રૂ. ૫૦૦૦૦) થાય છે. આ રકમની વ્યવસ્થાનું કામ એક કમીટીને સોંપવામાં આવ્યું છે. કમીટીમાં સરકારી અમલદારો અને સરકારે ચૂંટી કહાડેલા રૈયતના થોડા સભાસદો છે. અલખત, કમીટીમાં રૈયતના મતનું પ્રમાણ ઘણું જ ઓછું છે.

જંગલખાતું—આ રાજ્યનો અરધો ઉપરાંત ભાગ જંગલથી ભરપૂર છે. પણ જંગલ માટે ખાસ કહાડી આપેલા ભાગનું ક્ષેત્રફળ ૩૯૦ ચોરસ માઇલ છે, જંગલમાં આવેલાં તમામ ઇમારતી લકડા જેવાં કે સાગ, સીસમ, તણુજ અને સુખડનાં ઝાડોને ઘણી જ સારી રીતે સામ્યવવામાં આવે છે.

રૈયતને તેમનાં ઘેર રાજ્યના જંગલમાં ચરાવવાને તથા પોતાના ઘરકામ માટે જોઇતું જલાઉ લકડા લાવવા દેવામાં આવે છે. તથા ઘર બાંધવા માટે અને ખેતીના કામ સારૂ જોઇતું ઇમારતી લકડા લાવવા માટે મફત પરવાનો આપવામાં આવે છે. ઇ. સ. ૧૯૧૬-૧૭ માં જંગલખાતાની પેદાશ રૂ. ૧૧૬૧૩૯ હતી.

સ્ટેટ શેરેસ્ટ ઑફિસરની જગ્યા હાલ ખાલી છે. રાજ્ય તરફથી એક ગ્રેન્ડ્યુએટને ડેહરાડુન ખાતે જંગલખાતાની તાલીમ લેવા માટે મોકલવામાં આવેલ છે.

આખકારીખાતું—આખકારીની આવક દેશી દારૂ, તાડી, વિલાયતી દારૂ અને મહુણ ઉપર લેવાતી દાણુ વિગેરેથી થાય છે. આ રાજ્યમાં ‘મદ્રાસ સીસ્ટમ’ દાખલ કરવામાં આવી છે. દેશી દારૂ પૂરો પાડવાનો કન્ટ્રાક્ટ એક કોન્ટ્રાક્ટરને આપવામાં આવે છે, અને જુદી જુદી જગ્યાની દારૂની દુકાનો હરાજીથી આપવામાં આવે છે. દેશી દારૂ નાદોદમાં આવેલી ડીસ્ટીલરીમાં બનાવવામાં આવે છે અને ત્યાંથી છુટક દુકાનદારોને આપવામાં આવે છે. આ દારૂ બે જાતનો બનાવવામાં આવે છે. ૨૫ પુકનો તથા ૬૦ પુકનો.

આખા રાજ્યના ચાર ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. અને ચારે ભાગમાં જુદી જુદી ડયુટી લેવામાં આવે છે, અને દારૂની વેચાણુ કિંમત પણ જુદી જુદી છે.

૨૫ પુકની દરજ્જાને. ૬૦ પુકની દરજ્જાને.

૧. સૌથી વધારે ડયુટીવાળો ભાગ.	૨-૪-૦	૧-૪-૦
૨. બીજા નંબરનો ભાગ.	૨-૦-૦	૧-૦-૦
૩. ત્રીજા નંબરનો ભાગ.	૧-૮-૦	૦-૧૧-૦
૪. સૌથી હલકી ડયુટીવાળો ભાગ.	૦-૧૨-૦	૦-૬-૦

વરસ. આખકારી ખાતાની ઉપજ. વસતી. માણસદીઠ સરેરાસ.

૧૮૯૬-૯૭	૧૩૨૦૮૫	૧૭૧૭૭૧	૦-૧૨-૩
૧૯૦૬-૦૭	૧૩૯૦૦૧	૧૧૭૧૭૫	૧-૧-૧
૧૯૧૬-૧૭	૫૨૪૫૯૭	૧૬૧૬૦૬	૩-૪-૬

દારૂની ખપત.

	૨૫ મુદ્દ.	૬૦ મુદ્દ.	માણસદીઠ સરેરાસ.
૧૮૯૬-૯૭	૧૪૬૪૮	૧૫૦૦૬૮	૧ ગેલન
૧૯૦૬-૦૭	૨૮૮૫૧	૧૪૦૧૦૬	૧૧૧૧ ગેલન
૧૯૧૬-૧૭	૯૭૭૮૭	૧૮૩૭૩૧	૨૧ ગેલન

દારૂના ખપતનું પ્રમાણ કહાડવા માટે ૨૫ મુદ્દના ૧ ગેલનને ૬૦ મુદ્દના ૨ ગેલન લેખે ગણવામાં આવ્યો છે.

જમીનના મહેસુલની માણસદીઠ ઉપજતી સરેરાસ રૂ. ૫-૦-૦ આવે છે અને આપકારી ઉપજતી માણસદીઠ સરેરાસ રૂ. ૩-૪-૭ આવે છે. ઉપરની સઘળી હકીકત ઉપરથી જણાય છે કે દારૂની ખપત દીવસે દીવસે ઓછી કરવાની રાજ્યની ઉમદા નેમ છે, તે ખીલકુલ ક્ષણભૂત થએલી નથી.

ન્યાયખાતું—દાવાની ન્યાય માટે આખા રાજ્યમાં ૧. સર ન્યાયાધીશની કોર્ટ અને (૨) અપીલ માટે હાઇકોર્ટ હતી. સર ન્યાયાધીશ કોર્ટ વરસમાં ૧૦ મહિના નાંદોદ કામ કરતી હતી અને ૨ મહિના બાલોદમાં કામ કરતી હતી, સર ન્યાયાધીશને સ્કૉલ કોઝી સના રૂ. ૧૦૦]ની નીચેના દાવાઓનું કામપણ કરવું પડતું હતું. આ ગોઠવણ સંતોષકારક નહીં હોવાથી નાંદોદ તથા ઝગડીઆમાં મળી બે મુનસફની કોર્ટ નવી ખોલવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. આ નવી ગોઠવણથી ન્યાય માટે સ્વતંત્ર કેટલેક અંશે સગવડ મળશે.

૧૯૧૬-૧૭ની સાલમાં દાવાઓની કુલ સંખ્યા ૧૫૦૧ હતી હતી. જેમાં ૧૦૮૮નો નીકાલ કરવામાં આવ્યો હતો. આ નીકાલ કરેલા દાવાઓની સંખ્યામાં ૨૪૬ દાવાઓનો એક્ષપાર્ટી નીકાલ કરવામાં આવ્યો હતો.

૫૪૫ દાવાઓની ખાનગી રીતે માંડવાળ કરવી પડી હતી.

૧૫૫ દાવાઓ ફાઇલમાંથી કહાડી નાખવામાં આવ્યા હતા.

૧૪૨ દાવાઓનો બીજી રીતે નીકાલ કર્યો હતો.

ફોજદારી ન્યાય--આ રાજ્યમાં ફોજદારી ન્યાય માટે નીચે ખતાવેલી કોર્ટો છે.

૧. હબ્બુર કોર્ટ. ૨. ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ અને આસિસ્ટન્ટ સેશન્સ કોર્ટ. ૩. સ્પેશીયલ ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ નાંદોદ ટાઉન. ૪. ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ ઝગડીયા. ૫. સેકન્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ નાંદોદ. ૬. સેકન્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ. વાલીઆ. ૭. સેકન્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ ભાલોદ. ૮. સેકન્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ ગરડેશ્વર. ૯. થર્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ ડેડીઆ પાડા. ૧૦ થર્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ વાલીઆ.

સમગ્ર થર્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટો, સેકન્ડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટો અને ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટોના ઠરાવ ઉપરની અપીલો સરન્યાયાધીશ કોર્ટ સાંભળે છે, અને સરન્યાયાધીશ કોર્ટના ઠરાવ સામેની અપીલ હબ્બુર કોર્ટ સાંભળે છે.

નોંધણીખાતું—દસ્તાવેજ નોંધાવવા માટે આખા રાજ્યમાં બે જગ્યા છે. ૧ નાદોદ. ૨ બાલોદ. ૧૯૧૬-૧૭ ની સાલમાં કુલ ૧૨૭૮ દસ્તાવેજો નોંધવામાં આવ્યા છે. આ દસ્તાવેજોની કીમત રૂ. ૮૪૧૩૮૬ છે. આ ગોઠવણ પૂરતી સંતોષકારક નથી. દરેક તાલુકે દસ્તાવેજ નોંધવા માટે નાઝરોની જગ્યા રાખવાથી નોંધવાના દસ્તાવેજોની સંખ્યા વધવાનો સંભવ છે. કારણ હાલ લોકો અગવડને ખાતર રૂ. ૯૯ નાં ખાતાઓ પાડે છે, અને તેથી રાજ્યની આવકને નુકસાન થાય છે. કોઈ જગ્યાએ નાઝરના પગારનું પોષણ થાય તેમ નહોય તો થાણામાંના એકાદ કારકુનને એલાવન્સ આપવાથી પણ ગોઠવણ થઈ શકે તેમ છે, અને આવી રીતની ગોઠવણ કરવાથી ડેડીઆપાડા, ગરડેશ્વર, વાલીઆ અને ઝગડીઆ તાલુકાની રેયતને જે મુશ્કેલી પડે છે તે દૂર થશે.

પોલીસખાતું—આ રાજ્યમાં આ ખાતામાં કુલ ૨૩૦ માણસો છે. જેમાં ૧ પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ. ૧ ઇન્સ્પેક્ટર. ૬ સબઇન્સ્પેક્ટર. ૬ જમાદાર. ૯ હવાલદાર. ૨૫ નાયક. ૧૬ પોલીસ સ્વાર અને ૧૬૬ સિંપાઇ છે. ૧૮૪ માણસો લખી વાંચી શકે છે.

પોલીસની સરાસરી ૭૦૦ માણસે ૧ પોલીસ તથા ૭ ચોરસ માઈલે ૧ પોલીસની આવે છે.

ખાતાનું વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૪૧૦૯૯ છે. આ ખર્ચની સરાસરી દર માણસે ૦-૪-૦ આવે છે.

કેળવણીખાતું—પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત અથવા મરજી આપવામાં આવતું નથી, કાળીપરજ મુસલમાન અને રજપુતનાં

છોકરા તથા છોકરીઓ પાસેથી શ્રી લેવામાં આવતી નથી. પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત કરવા માટે રૂચિત તરફથી મહારાજ સાહેબને નમ્ર અરજ કરવામાં આવી હતી. પરંતુ નાણાંની સમસ્યા પૂરતી ન હોવાથી તેમ બની શકે એમ નથી એવું મહારાજ સાહેબે જાહેર કર્યું હતું.

રાજ્યમાં પ્રાથમિક કેળવણી માટે ૮૨ નિશાળો છે. જેમાંની ૭૪ છોકરાઓ માટે છે અને ૮ છોકરીઓ માટે છે. શિક્ષણ લેતાં છોકરાની કુલ સંખ્યા ૫૦૩૭ છે. જેમાં ૩૯૧૮ છોકરા અને ૧૧૧૯ છોકરીઓ છે. માધ્યમિક કેળવણી માટે રાજ્યમાં ૧ હાઈસ્કૂલ છે. જેમાં ૩૩૪ છોકરાઓ અંગ્રેજી અભ્યાસ કરે છે.

મરહુમ દિવાન ધનંજીશા એદલજી કોઠાવાલાના નામથી ચાલતી ૧ એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ ઝગડીઆમાં છે. આ નીશાળ ત્યાંના ગૃહસ્થોના પ્રયાસથી ચાલે છે. રાજ્યમાં કેટલીક મુખ્ય નિશાળોમાં અંગ્રેજી વર્ગ ખોલી એક શિક્ષક રાખવામાં આવે છે. અને ત્યાં એકાદ બે ધોરણ સુધી અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

હાઈસ્કૂલને લગતું એક બોર્ડિંગ છે. જ્યાં પરદેશથી આવેલા છોકરાઓને રહેવાની તથા જમવાની સારી સવડ છે.

નાદોદમાં એક સંસ્કૃત પાઠશાળા છે. જ્યાં ધાર્મિક ક્રિયાકર્મનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. આ પાઠશાળા નાદોદના મપારા લાલભાઈ વામના સદગૃહસ્થે કાઢી આપેલી થાપણના વ્યાજમાંથી ચાલે છે.

દેખરેખ સરકાર રાખે છે. આ ખાતાનું વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૫૫૦૦૦ છે. કેળવણીખાતાની સ્થિતિ પહેલાં કેની હતી અને હાલ કેવી છે તે નીચે આપેલા આંકડા ઉપરથી જણાશે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬
વરસ	રાજ્યની વાર્ષિક વસ્તી	નીશાળની ભણતા છોક-ખાતાનો વા- ઉપજ.	સંખ્યા.	રાની સંખ્યા.	ર્ષિક ખર્ચ.
૧૮૯૬-૯૭	૮૫૬૨૬૧	૧૭૧૭૭૧	૯૯	૪૮૧૪	૪૩૧૭૭.
૧૯૦૬-૦૭	૯૧૪૮૪૬	૧૧૭૧૭૫	૮૧	૩૭૩૫	૪૩૧૩૨
૧૯૧૬-૧૭	૧૬૭૪૨૬૫	૧૬૧૬૦૬	૮૪	૫૪૧૮	૫૪૫૩૭.
	૭			૮	

વસ્તીના પ્રમાણમાં માણસદીઠ ખર્ચ. આવકના પ્રમાણમાં દર રૂ. ખર્ચ.

૦-૪-૦

૦-૦-૯

૦-૬-૦

૦-૦-૯

૦-૫-૦

૦-૦-૬

વૈદક—નાદોદમાં સીવીલ ઇસ્પીતાલ છે. અને બાકીના દરેક તાલુકે એક દવાખાતું મળી સાત દવાખાનાં છે, રાજ્યમાં ત્રણ એલ. એમ. એન્ડ એસ. છે અને બાકીના સગ એસિસ્ટન્ટ સરજન છે.

આ ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૧૩૯૯ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૨-૧ અને રાજ્યની કુલ આવકના પ્રમાણમાં દર રૂપીએ ૦-૦-૨ $\frac{૧}{૨}$ અઢીપાઇ ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

શીતળાખાતું—રાજ્યમાં ચાર વેક્સીનેટરો કામ કરે છે. ઢોરતું દવાખાતું પણ આ રાજ્યમાં છે. અને તે વેટરનરી સરજનના ચાર્જમાં છે. રાજ્યના બીજા કોઈ પણ તાલુકાના ગામમાં ઢોરતું દવાખાતું નથી.

જન્મ મરણ.—જન્મ મરણની વાર્ષિક સંખ્યા ૩૬૦૫ અને ૨૫૭૧ અનુક્રમે છે. જેની સરેરાસ દરેક સેક્ટે ૨ અને ૧૧ની આવે છે.

મ્યુનિસિપાલીટી.—નાદોદમાં જ ફક્ત એક મ્યુનિસિપાલીટી છે. મ્યુનિસિપાલીટીને પણ રાજ્યના એક ખાતા તરીકે ગણવામાં આવે છે. આવકનું મુખ્ય સાધન રાજ્યની અંદર આવતા અને બહાર જતા માલ ઉપર જકાત છે. કુલ ઉપજ રૂ. ૮૦૨૦ અને કુલ ખર્ચ રૂ. ૧૮૦૨૬ છે.

જેલ.—નાદોદમાં ૧ મોટી સારી જેલ છે. જ્યાં રાજ્યના તમામ કેદીઓને રાખવામાં આવે છે. તાલુકાના થાણાઓમાં તપાસના કેદીઓ રાખવા માટે કોટડીઓ હોય છે. આમાં કેટલાક ટુંક મુદતની સજા પામેલા કેદીઓને પણ રાખવામાં આવે છે. જેલમાં સારા પાયા પર ચાલતી વર્ક શોપ છે. જેમાં ઘણીજ જાતની સુંદર અને ટકાઉ ચીજો બને છે જેલ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટનો ચાર્જ ચીફ મેડીકલ ઓફીસર પાસે રહે છે.

રાજ્યમાંથી પરદેશ ખાતે જતી ચીજો.—કપાસ, તમાકુ, બાજરી, જુવાર વીગેરે દાણા. ઝગડીઆ પાસે રતનપુર નામે ગામમાં

અકીકના પત્થરો નીકળે છે, અને તે ખંભાત જાય છે. જ્યાં અકીકની અનેક તરેહની સુંદર વસ્તુઓ બને છે.

રાજ્યની અંદર આવતી ચીજો:—કાપડ, પરદેશી બનાવટની તમામ ચીજો, તાંબાં પીત્તળનાં વાસણો, ઘી, ખાંડ, મસાલા, ગ્યાસતેલ અને ઘઉં.

રાજ્યમાં સઘળાં મળી કપાસ પીલવાનાં ૬ કારખાનાં છે. રાજ્યની પોતાની માલિકીની રેલ્વે છે. જે. બી. બી. એન્ડ. સી. આઇ. ના અંકલેશ્વર સ્ટેશનથી ફંટાય છે, અને ઠેક નાંદોદ જાય છે. આગગાડી દરરોજ બે વખત જાય છે તથા બે વખત આવે છે.

સઘળી મળી રાજ્યમાં ૧૪ પોસ્ટ ઑફીસ છે અને પાંચ તાર ઑફીસો છે. નાંદોદમાં આવેલી તાર ઑફીસ ગવર્નમેંટ પોસ્ટઑફીસ સાથે જોડાયેલી છે. અને બાકીની રેલ્વે તાર ઑફીસો છે.

લાયબ્રેરી:—નાંદોદ જ્યુબીલી લાયબ્રેરી નામે ૧ સરકારી લાયબ્રેરી છે. બાલોદ, સીસોદરા, લાજરસ અને ઝગડીઆ વીગેરે ગામેમાં નાની નાની લાયબ્રેરી છે.

છાપખાનાં:—રાજ્યમાં નાંદોદમાં ૧ દરબારી છાપખાનું છે. અને એક ખાનગી છાપખાનું છે.

આખા રાજ્યમાં ૧૬૫ એક 'વિવેચક' નામનું માસિક નીકળે છે.

ધરમધાર સંસ્થાન.

આ રાજ્યની ઉત્તરે વાંસદાનું રાજ્ય અને સુરત જિલ્લાના ચીખલી તાલુકાનો કેટલોક ભાગ છે. પૂર્વે પેંડ સંસ્થાન તથા મુલગણાની જગીરો છે. દક્ષિણે પણ પેંડ સંસ્થાન તથા દમાણ અને થાણા જિલ્લાનો ભાગ છે. અને પશ્ચિમે સુરત જિલ્લાના વલસાડ અને પારડી તાલુકાના ભાગ છે.

આ રાજ્ય સુરત એજન્સીમાં ખીજા નંબરનું રાજ્ય છે.

ક્ષેત્રફળ ૭૦૪ ચોરસ માઇલ અને વસ્તી ૧૧૪૯૮૮ માણસની છે. વસ્તીનો મોટો ભાગ જંગલી લોકોનો છે.

આ રાજ્યના મૂળ સ્થાપનાર રામરાજ આજથી લગભગ ૭૦૦ વર્ષ પહેલાં ગુજરાતમાં આવ્યા અને આ ભાગ બીલ લોકો પાસેથી જીતી લીધો, અને આ જિલ્લા ભાગનું નામ રામનગર પાડ્યું. તેમણે ૩૫ વરસ રાજ્ય કર્યું અને ઇ. સ. ૧૨૯૫માં દેવલોક પામ્યા. ત્યારપછી ૧૫ સૈકામાં નારણશા નામના રાજાના વખતમાં વલસાડની પાસે પારનેરાનો કીલ્લો પણ આ રાજ્યમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો. નારણશા પછી જગતશા નામે રાજા થયા તેમને ગુજરાતના બાદશાહ મુઝફ્ફરશા સાથે ઇતરાજ થઈ તે બાદશાહની ફરીથી મહેરબાની મેળવવા માટે જમતશાહે સૂર્યની ઉપાસના કરી. અને બાદશાહની મહેરબાની પાછી મેળવી. આ બનાવની યાદગીરીમાં જમતશાહે પોતાનું નામ ફેરવી જયદેવ પાડ્યું. ત્યારથી આ રાજ્યના રાજ્ય કુટુંબના પુરૂષ વર્ગના માણસોનાં નામ પાછળ દેવ શબ્દ આવે છે. જયદેવ ઇ. સ. ૧૫૬૬માં

દેવલોક પામ્યા. તેમના પછી કેટલોક વખતે રામદેવ રાજ થયા. એમના વખતમાં રાજ્યગાદી જે પહેલાં આશરશેરામાં હતી તે ફેરવીને નગર રતેપુરમાં આણી. આ બનાવ ઇ. સ. ૧૬૫૪માં બન્યો. રામદેવ ઇ. સ. ૧૬૮૦માં દેવલોક પામ્યા. તેમની પછી શેદેવજી ગાદીએ બેઠા તેઓ ઇ. સ. ૧૭૧૧માં દેવલોક પામ્યા. પછી રામદેવજી ગાદીએ બેઠા એમના વખતમાં ઇ. સ. ૧૭૨૭માં આ રાજ્ય ઉપર મરાઠાઓએ હુમલો કર્યો અને નગર હવેલી તાલુકાના ૭૨ ગામો લઈ લીધાં. આ ગામડાંઓ હાલ પોર્ટુગીઝના તાબામાં છે. મરાઠાઓએ વળી રાજ પાસેથી દાણા વીગેરે ચીજો ઉપર લેવાતી દાણની ચોથાઈ લીધી. આ જકાત ચોથાઈની રકમ રૂ. ૮૦૦૦ હતીપણ અંગ્રેજ સરકાર પેશ્વા તરફના હક તરીકે લે છે. રામદેવજી ઇ. સ. ૧૭૬૪માં દેવલોક પામ્યા. તેમના પછી ધરમદેવજી ગાદીએ બેઠા. અને તેઓ ઇ. સ. ૧૭૭૪માં દેવલોક પામ્યા. ત્યારપછી કેટલાક રાજ થયા. ઇ. સ. ૧૭૮૭માં રૂપદેવજી ગાદીએ બેઠા. એમના વખતમાં ઇ. સ. ૧૮૦૨માં પેશ્વા અને અંગ્રેજ સરકાર વચ્ચે વસઈ સુકામે સલાહ કરવામાં આવી. અને તે વખતે ધરમપુર અને પેશ્વા વચ્ચેના સઘળા હકો અંગ્રેજ સરકારે સ્વાધીન લીધા. રૂપદેવજી ઇ. સ. ૧૮૦૭માં દેવલોક થયા. પછી ત્રણ રાજ ગાદીએ બેઠા. તેમાં છેલ્લા રાજ નારણદેવજી થયા. જેઓ હાલના મહારાણા શ્રી મોહનદેવજી મહારાજ સાહેબના પીતા શ્રી હતા.

નારણદેવજી મહારાજ ૧૯ વર્ષની ઘણીજ નાની ઉમરે ગાદીએ બેઠા હતા. પણ ઘણાજ બુદ્ધિમાન અને શક્તિમાન હોવાથી રાજ્ય કારભારમાં ઘણાજ આવકારદાયક સુધારાઓ કર્યા. તેમના આવા

રાજ્ય કારભારની કદરમાં અંગ્રેજ સરકારે આ રાજ્યને દત્તક લેવાની સનંદ આપી. ૧૮૭૫માં જ્યારે મરહુમ રાજા સાતમા એડવર્ડ પીન્સ એફ વેક્સ તરીકે હિંદુસ્તાનમાં મુસાફરી કરવા આવ્યા ત્યારે મહારાણા શ્રી નારણદેવજીને એક ચાંદ તથા એક ખીલાતની ભેટ આપવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૮૭૭માં જ્યારે મહારાણી વીક્ટોરી-આએ ફ્રેસરે હિન્દનો ઇલકામ ધારણ કર્યો ત્યારે પણ, એક વાવટાની ભેટ મહારાણાશ્રી નારણદેવજીને આપી. ઇ. સ. ૧૮૮૭માં મહારાણીશ્રી વિક્ટોરીઆની જ્યુબીલી હિંદુસ્તાનમાં ઉજવાઇ તે વખતે આ રાજ્યમાં લેવાતી ભારે જકાત કાઢી નાંખી તેના બદલામાં મહારાણાશ્રી નારણદેવજીને હીઝ હાઈનેશનો ખીતાબ ખાસ અંગત માનની નીશાની તરીકે બક્ષવામાં આવ્યો હતો મહારાણાશ્રી નારણદેવજી ઇ. સ. ૧૮૯૧ના આગષ્ટ મહીનાની ૫મી તારીખે દેવલોક પામ્યા. અને તેમના પછી હાલના મહારાણાશ્રી મોહનદેવજી ગાદીપર બેઠા. એઓશ્રીએ રાજકોટ રાજકુમાર કોલેજમાં કેળવણી લીધેલી છે. પોતાની રૂયતને કેળવણી આપવા માટે તેઓ ધણાજ આતુર હોવાથી પોતાના રાજ્યમાં જુદા જુદા ભાગમાં નીશાબો કાઢી ધરમપોરમાં માધ્યમીક કેળવણી માટે એક હાઈસ્કૂલ ખોલવામાં આવી અને લાયક વિદ્યાર્થીઓને કોલેજના કેળવણી લેવા માટે સ્ટોલરશીપો ઉદાર રીતે આપવામાં આવી. તેઓશ્રીને કળા કૌશલ્યનો ધણોજ શોખ છે. શ્રી રામચંદ્રજીના વંશના સૂર્યવંશી ઉંચી જાતના રજપૂત જાતના હોવાથી પોતાના પુર્વજોના વખતથી ચાલી આવતા ધર્મના ચુસ્ત હીમાયતી છે તેઓશ્રીએ કેટલાંક દેવજો બંધાવ્યાં છે ધાર્મિક અને દેશને હીતકારક દરેક લાયક સંસ્થાને તેઓ નામદાર વખતો વખત સંગીન આર્થિક મદદ આપે છે. ગુજરાતમાં

આવેલાં દેશી રાજ્યોમાં આ રાજ્યને તેના પરાપુર્વથી ચાલી આવતી ઉદારતામાં પહેલા વર્ગમાં મુકવામાં કોઇપણ જાતની અતિથયોક્તિ કરેલી ગણાશે નહીં મહારાજ સાહેબને ગાદીએ બેઠે ૨૫ વર્ષ પુર્વ થવાથી સીક્રર જ્યુબીલીનો મહોત્સવ રૂંચત તેમજ અમલદાર વર્ગ તરફથી ભારે ખુશાલીથી ઉજવવામાં આવ્યો હતો. આ મહોત્સવના દીવસની યાદગીરી કાયમ રાખવા માટે એક મોટી રકમ ભેગી કરી, જ્યુબીલી ઇન્સ્ટીટ્યુટ નામે મકાન બાંધી તે મકાન ઉપર મહારાજ સાહેબનું બાવલું મુકવાના ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો. તે ઠરાવ મુજબ મકાન તૈયાર થયું છે આ શુભ પ્રસંગે નામદાર મુખ્ય ઇલાકાના ગવર્નર સાહેબ તથા સુરત જિલ્લાના કલેક્ટર સાહેબો તરફથી મુઆરકબાદીના તારો આવ્યા હતા. સુરતની એજ્યુકેશનલ સોસાયટી તથા વલસાડના કેટલાક મુખ્ય ગૃહસ્થો તરફથી માનપત્રો આપવામાં આવ્યા હતા.

આ રાજ્યે હાલમાં ચાલતી પ્રચંડ લડાઈમાં પોતાની શક્તિ મુજબ નીચે પ્રમાણે ફાળો આપ્યો છે.

લડાઈની શરૂઆતમાંજ એક લાખ રતલ ધાસ તથા એક હજાર મણ ચોખા મોકલવામાં આવ્યા હતા.

પહેલી વોરલોનમાં રૂ. ૩૦૦૦૦૦ ત્રણ લાખની વોરલોન આ રાજ્ય તરફથી લેવામાં આવી છે. રાજ્યની રૂંચતનો મોટો ભાગ કાળી પરેજનો હોવા છતાં આવી મોટી રકમની વોર લોન લેવામાં આવી, તે મહારાજ સાહેબે લીધેલી ખાસ કાળજીને આભારી છે. બીજી વોરલોનમાં પણ સારી રકમ ભરાશે એવી આશા છે.

કુમારશ્રી પ્રભાતદેવજીને પાણુ લડાઇમાં મોકલવા માટે બદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. તેમજ સ્ટેટની તમામ રીઆસત જરૂર પ્રસંગે અંગ્રેજ સરકારને સ્વાધીન કરવા શ્રી મહારાજ સાહેબે ઇચ્છા દર્શાવી હતી.

આ રાજ્ય તરફથી લડાઇમાં માણસોની સંખ્યા પણ સારી મોકલી છે.

લડાઇને લગતાં વખતો વખત નીકળતાં તમામ ફંડમાં આ રાજ્ય તરફથી સારો શોખો આપવામાં આવે છે.

રાજ્યકુટુંબ શ્રી મહારાજ સાહેબનાં લગ્ન કાઠીઆવાડમાં આવેલા વીરપુર નામે સંસ્થાનનાં કુંવરી સાહેબ સાથે થયેલ છે. પાટવી કુમાર સાહેબ શ્રી વીજયદેવજી તથા નરસીંહદેવજી નામે બે કુંવર સાહેબો છે, તથા પ્રભાતદેવજી નામે બાઈ છે. શ્રી પ્રભાતદેવજીને સંગીતનો ખાસ શોખ તથા અંગત અનુભવ છે. વડોદરા રાજ્યમાં કેટલોક વખત લેફ્ટેનન્ટ તરીકે કામ કરી લશ્કરી તાલીમ પણ પુરેપુરી મેળવેલા છે. તેઓ ધણાજ ઉદાર અને મીલનસાર સ્વભાવના છે.

આ રાજ્યની રાજધાનીનું મુખ્ય શહેર ધરમપોર સ્વર્ગવાહીની નદીપર આવેલું છે.

આ રાજ્યની કુલ વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૮૦૦૦૦૦ આઠ લાખથી વધુ છે.

અંગ્રેજ સરકાર, પોર્ટુગીઝ તથા ખીનાં દેશી રાજ્યો સાથે આ રાજ્યનો સંબંધ ધણાજ સલાહમરેલો છે.

દીવાન નવસારીના રહીશ અને ગારડા ખાનદાનમાંના મી૦ પ્રમરોઝ બરબેરજી ગારડા, જેઓ શ્રીટીશમાં ડેપુટી આસીસ્ટન્ટ પોલીટીકલ એજન્ટનો એકો હાલ ધરાવે છે, અને જેઓ પહેલાં વાડાસીનોરમાં એડમીનીસ્ટ્રેટર અને પાછળથી એડવાઈઝર હતા તેઓ આ રાજ્યના દીવાન છે. મી૦ ડી. વી. સરૈયા બી. એ. એલ. એલ. બી. નાયબ દીવાન છે.

મુલકી ખાતું—આ રાજ્યના ૮ મહાલ છે. અને તે દરેક મહાલ ઉપર થાણદાર નીમવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં કુલ જમીન ૪૪૯૭૫૭ એકર છે. જેમાંથી ૨૬૪૩૧૬ એકર જમીન ખેડવા લાયક છે. ૧૨૯૩૬૭ એકર જમીનનું ખેડાણ થાય છે. બાકીની પડતર રહે છે. કુલ જમીનનું વાર્ષિક મહેસુલ રૂ. ૨૩૯૩૭૩ છે. મહેસુલના દરની સરેરાસ દર એકરે રૂ. બે આવે છે. આ રાજ્યમાં ખેડુતો ભાતનું વાવેતર ધણું જ કરે છે. ખેડુતોને કપાસનું વાવેતર કરવાને ખાસ સમજીત આપવામાં આવે છે.

જંગલ ખાતું—આ રાજ્યમાં જંગલ ધણું જ બહોળું છે. જંગલની જમીન ૧૫૧૩૭૨ એકર જમીન છે. કુલ વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૧૬૦૧૪૬ છે. એટલે ઉપજની સરેરાસ દર એકરે રૂ. ૧ આવે છે.

આમકારી ખાતું—આ ખાતાની કુલ આવક રૂ. ૩૦૦૯૫૧ છે. દારની ખપત ૨૭૮૮૮૫ ગેલન ૬૦ પ્રુ અને ૧૬૦૬૧ ગેલન ૨૫ પ્રુ છે. દારની દુકાનો ૧૧૨ ત્યા તાડીની દુકાનો ૭૧ મળી કુલ ૧૮૩ દુકાનો છે. દર ૪ માઇલે ૧ દાર અગર તાડીની દુકાનો

સરેરાસ આવે છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ દારૂની ખપત ૨૧૧ ગેલન આવે છે, અને આવક દરેક જણ દીઠ રૂ. ૨-૧૦-૦ની સરેરાસ આવે છે.

પોલીસ ખાતું—આ ખાતામાં કુલ ૧૪૪ માણસો છે. ૧ પોલીસ સુપ્રી. ૧ ફોજદાર ૧ નાયબ ફોજદાર ૧૧૪ ક્રુટ પોલીસ ૧૦ પોલીસ સ્વાર તથા ૧૭ પોલીસ બેંડનાં માણસો છે. એ સિવાય ૩૦૦ શીરખંદી છે. જેમને પગાર પેટ મફત જમીન આપવામાં આવેલી છે. ૧૪૪ પોલીસનાં માણસોમાંથી ફક્ત ૮૬ લખી વાંચી શકે છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં પોલીસની સરાસરી ૮૦૦ માણસોએ એક પોલીસ અને ક્ષેત્રજ્ઞના પ્રમાણમાં ૫ માછલે ૧ પોલીસ આવે છે. આ ખાતાનો કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૨૪૫૮ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દર માણસ દીઠ ૦-૩-૫ત્રણ આના પાંચ પાઈ અને રાજ્યની કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં ૧ રૂપિયાની ૦-૦-૬ છપાઈ ખર્ચ થાય છે.

ન્યાય ખાતું—ફોજદારી ન્યાય માટે ૧ હજુર કોર્ટ એ અપીલ માટે છેલ્લામાં છેલ્લી કોર્ટ છે. ૨ દીવાનની કોર્ટ સેશન્સમાં કમીટ થયેલા કેસો ચલાવે છે. ૩ ન્યાયાધીશ કોર્ટ પહેલા વર્ગના માજિસ્ટ્રેટનું કામ ચલાવે છે. ૪ રેવેન્યુ ઓફીસરની કોર્ટ બીજા વર્ગના માજિસ્ટ્રેટનું કામ કરે છે વળી બહેનમાં એક ઓનરરી માજિસ્ટ્રેટ છે. અને બે થાણુદારો ત્રીજા વર્ગના માજિસ્ટ્રેટનું કામ કરે છે.

દીવાની ન્યાય માટે ૧ હજુર કોર્ટ છેલ્લામાં છેલ્લી અપીલ કોર્ટ છે. ૨ દીવાનની કોર્ટ ડિસ્ટ્રીક્ટ જડજનું કામ કરે છે. અને ૩ ન્યાયાધીશ કોર્ટ સબજડજનું કામ કરે છે.

વકીલ—આ રાજ્યમાં હાઇકોર્ટ વકીલ, બી એ એલ એલ બી અગર હિરદ્રીકટ પ્લીડર પાસ થએલા કોઈ પણ વકીલો વકાસત કરતા નથી. ફક્ત રાજ્યની વકીલની પરીક્ષા પાસ થએલા એકાદ એ વકીલો છે.

હસ્તાવેજ નોંધવાનું કામ દીવાન ઓફીસમાં કરવામાં આવે છે.

કેળવણીખાતું—પ્રાથમીક કેળવણી માટે રાજ્યમાં ૨૫ નીશાળો છે. અને માધ્યમીક કેળવણી માટે ધરમપોરમાં ૧ હાઇસ્કુલ છે. નીશાળમાં શીખતાં છોકરાંની સંખ્યા ૧૨૧૮ છે. આ ખાતું રાજ્યના ન્યાયાધીશને હસ્તક છે. ગામડાંની નીશાળો માટે એક વીલેજ સ્કુલ ઇન્સપેક્ટર છે. કેળવણીખાતે વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૮૦૮૧ થાય છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણુ દીઠ ૦-૨-૬ એ આતા ૭ પાઈ ખર્ચ થાય છે તથા વાર્ષિક ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ ૦-૦-૪ ચાર પાઈ ખર્ચ થાય છે.

વૈદકખાતું—ધરમપોરખાતે ૧ દવાખાતું છે. ગામડાના માણુ-સોને પણ દવા મળી શકે એવી ગોઠવણ રાખવામાં આવી છે. આ રાજ્યના ચીફ મેડીકલ ઓફીસર સાહેબ મુંબઈ યુનિવર્સિટીના એલ એમ એન્ડ એસ મી. કાવસજી ટેમુલજી પારડીવાળા છે. પોતાના ધંધામાં તેઓ એટલાબધા હુશીઆર છે અને તેઓ એટલા બધા માયાળુ તથા દયાળુ છે કે આ રાજ્યની તમામ રેવત તેમના ધણાજ વખાણુ કરે છે. આ ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૬૭૮૦ છે. જે વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણુ દીઠ ૦-૩-૯ ત્રણ આતા નવ પાઈ અને રાજ્યની કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ ૦-૦-૬ ૭ પાઈ છે.

જેલ—ધરમપોરમાં એક જેલ છે. જેલમાં ૧ વર્ક શૉપ છે. જેમાં કેદીઓ નેતર ભરવાનું કામ કરે છે તથા સેતરંજી પાટી અને ખાદીનું જાડું કાપડ વણે છે. ફેટલીક વખત કેદીઓ પાસે રસ્તાપરતું કામ, ખાગનું કામ, લાકડાં વહેરવાનું કામ અને દળવાનું કામ પણ કરાવવામાં આવે છે.

મ્યુનિસિપાલીટી—આ ખાતાનો તમામ ખર્ચ રાજ્ય તરફથી આપવામાં આવે છે. મ્યુનિસિપાલીટીનાં કામમાં રૂયતને ભાગ લેવા દેવામાં આવતો નથી. ધરમપોર અને નાની વહીઆળના સેનીટશન, દીવાખત્તી તથા રસ્તાની દુરસ્તીનું કામ આ ખાતા તરફથી થાય છે.

ધરમપોરમાં એક લાયબ્રેરી છે.

આ રાજ્યમાં સૌથી મોટામાં મોટો મેજો શ્વેતપુરનો ભરાય છે. અને ત્યાં કાળીપરેજનાં ઘણાં માણસો ભેગાં થાય છે.

ધરમપોરમાં સેન્ટ જૉન એમ્બ્યુલન્સ એસોસીએશનનું સેન્ટર છે. અને તે સારી સ્થિતિમાં ચાલે છે. ચાલુ સાલમાં ૧૮ છોકરાઓને શર્ટ એઈડની પરીક્ષામાં પાસ થયાનાં સરટીફિકેટો મળ્યાં છે.

આ રાજ્યમાં ખાસ નોંધ લેવા જેમ કોઈ પણ જાતનો કુમર ઉદ્યોગ નથી.

ધરમપોરમાં ૧ પોસ્ટ ઓફીસ તથા ૧ તાર ઓફીસ છે.

ધરમપોરમાં હાલમાંજ ૧ દળવાની મીલ તથા ૧ તેલ દીવેલ મીલ કાઢવામાં આવી છે.

છોટાઉદેપુરનું રાજ્ય.

સીમા—આ રાજ્યની ઉત્તરે દેવગઢ આરીઆ, અને કઠીવારા રાજ્યો છે, દક્ષિણે નર્મદા નદી, અને ખાતદેશનો કેટલોક ભાગ છે, પુર્વે આલીરાજપોર અને પશ્ચિમે સંખેડા મેવાસ, વડોદરા રાજ્ય તથા જાંબુગોડા આવેલાં છે. રાજ્યનો વીસ્તાર ૮૭૩ ચોરસ માઇલ છે. અને વસ્તી ૧૦૩૬૩૬ માણસની છે. આ રાજ્ય વડોદરા રાજ્યને રૂ. ૭૮૦૫ ખંડણી આપે છે.

ગઢ—માકા અને ખરેડા નામે નાની નાની ઠંકરાતો જે પહેલાં આ રાજ્યના તાબામાં હતી તે હાલ સ્વતંત્ર થઇ છે. અને રાજ્યને ઠાંકા નામે અમુક રકમ આપે છે.

આ રાજ્ય રેવાકાંડા એજન્સીમાં આવેલાં દેશી રાજ્યોમાં ખીજ વર્ગનું રાજ્ય છે. હાલ મહારાજ શ્રી કૃતેહસીંહજી રાજજી સાહેબ રાજ્ય કરે છે. ગાદીના વારસ કુમાર શ્રી નટવરસીંહજી છે. મહારાજ સાહેબ શ્રી કૃતેહસીંહજીને મી. સ્ટીલ નામે એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થે ધણીજ ઉમદા તાલીમ આપેલી છે. રાજજી સાહેબ પોતાનું રાજ્ય સંબંધી કામકાજ બરાબર નીચમીત વખતે દરરોજ કચેરીમાં હાજર રહી કરે છે અને દરેક ખાતામાં બારીકાઇથી દેખરેખ રાખે છે. દરેક વર્ષે પોતાના રાજ્યના કેટલાક ભાગમાં ફરી રીયતમી શું અડ- અણ છે. તેની જતે તપાસ કરે છે,

ખાનખહાદુર જહાંગીરજી એદલજી મોદી બી, એ, એલ એલ.

ખી. જેઓ સુરતના એક ઉંચા અને ખાનદાન કુટુંબના છે. તેઓ આ રાજ્યના દીવાન છે.

આ રાજ્યની કુલ વાર્ષિક કિંમત રૂ. ૭૭૫૭૧૮ છે. અને ખર્ચ રૂ. ૭૩૧૨૬૬ છે.

૧. મુલકી ખાતું—આ ખાતાની સગવડતા ખાતર રાજ્યના ૪ ભાગ પાડવામાં આવેલ છે, ૧. તેજગઢ ૨. જમુગામ જેતપુર ૩. કવાંટ. ૪. કરાલી. દરેક ભાગ ઉપર મુલકી અમલદાર તરીકે ચાણુદારો રાખવામાં આવેલ છે.

આખા રાજ્યમાં ખેડાણ કરેલાં ૧૬૨૦૬૪ એકર છે. અને જમીનનું વાર્ષિક મહેસુલ રૂ. ૩૨૦૩૫૬ છે. એટલે સરેરાસ દરેક એકરે રૂ. ૨-૦-૦ આવે છે. આ રાજ્યમાં ચોખા મકાઈ, જુવાર, ખાજરી, ખાવટો, ખાંડી, ચણા તુવેર, કપાસ, દીવેલી, મઠ, અડદ, કોદરા, ચોળા ઘઉં વીગેરે થાય છે. રાજ્યની જમીન વરસાદ ખરાબર માફકસર આવે તો સારી છે, હવા સાધારણ છે.

રાજ્યની અંદર અનાજ લાવવા માટે અથવા રાજ્ય બહાર અનાજ લઈ જવા માટે કોઈપણ જાતનો કર આપવામાં આવતો નથી. જંગલની પેદાશ બહાર લઈ જવા માટે દાણુ ક્ષેત્રમાં આવે છે. રાજ્યમાંથી રૂ. ૧૨૫૧૫૫૬ની કીમતનો માલ બહાર દેશાવર થયો અને રૂ. ૫૦૮૦૪૧ની કીમતનો માલ દેશાવરથી રાજ્યમાં આવે છે.

૨. જંગલખાતું—આ રાજ્યમાં જંગલનો વીસ્તાર ૨૨૫ સ્કેર માઇલ છે. એટલે આખા રાજ્યનો લગભગ ૩ ભાગ જંગલ છે. જંગલમાં લાખની પેદાશ સારી થાય છે. રેશમના કીડા ઉછેરવાને મલખેરી ઝાડ ઢિગાડવાના અખતરા કરવામાં આવે છે. તમામ રૈયતને તથા નવા વસવાટ કરનાર માણસોને ઘર બાંધવાને ઇમારતી લાકડાં આપવામાં આવે છે. વળી રૈયતને વાંસની ભારીઓ મફત લઈ જવા દેવામાં આવે છે. પણ વેપારી લોકો વાંસ વીગેરે બહાર ગામ ચડાવે તો તેમની પાસે દાણ લેવામાં આવે છે. રૈયતના ઢોરોને મફત ચરવા દેવામાં આવે છે. અને ઘાસ તથા જલાડિ કાઢી જંગલમાંથી રૈયતને મફત લાવવા દેવામાં આવે છે. રાજ્યનાં ઝાડો ઉપરથી લાખ, મહુડાં, મધ વીગેરે લાવવા માટે રૈયત પાસેથી કંઈ પણ દાણ લેવામાં આવતું નથી.

૩. આબકારીખાતું—આ રાજ્યમાં કુલ ૪૪ દારૂની દુકાન છે. દરેક ૨૨ માઇલે ૧ દુકાન તથા ૨૫૩૭ માણસોએ ૧ દુકાનની સરેરાસ આવે છે. વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૭૪૨૬૬ છે. જેની સરેરાસ માણસદીઠ ૦-૧૨-૦ બાર આના આવે છે. રાજ્યમાં કેટલીક અપ્રીણ, ભાંગ, ગાંજો વીગેરે કેફી વસ્તુની દુકાનો છે. જેની ઉપજ રૂ. ૬૫૭૯ છે.

આ રાજ્યમાં ખાસ લશ્કર રાખવામાં આવતું નથી.

પોલીસખાતું—આ રાજ્યમાં સઘળાં મળી પોલીસનાં ૧૭૪ માણસો છે. ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં ૫૩ માઇલે ૧ સીપાઇ તથા વસ્તીના પ્રમાણમાં ૬૩૨ માણસોએ ૧ સીપાઇની સરેરાસ આવે છે. વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૪૭૩૭ થાય છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં માણસ દીઠ ૦-૪-૦

તથા કુલ રાજ્યની ઉપજના પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ ૦-૦-૬ છ પાઇની સરેરાસ આવે છે.

ન્યાયખાતું—આ રાજ્યમાં ફાજલદારી ન્યાય માટે નીચલી કોર્ટો છે. ૧ હજુર કોર્ટ. ૨ આસીસ્ટન્ટ સેશન્સ કોર્ટ. અને ડિસ્ટ્રીક્ટ જજ કોર્ટ. ૩ ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજસ્ટ્રેટ કોર્ટ. ૪ તેજગઢ થર્ડ ક્લાસ મેજસ્ટ્રેટ કોર્ટ. ૫ કરાલી થર્ડ ક્લાસ મેજસ્ટ્રેટ કોર્ટ. હજુર કોર્ટ એ દીવાની તથા ફાજલદારી બાબતોમાં હાઇકોર્ટ અને સેશન્સ કોર્ટોનું કામ કરે છે. અને આ કોર્ટમાં મહારાજાજી સાહેબ જાતે દીવાન સાહેબની મદદથી ફેસલાઓ આપે છે. નીચલી કોર્ટથી કરેલા ઠરાવ સામેની અપીલ પણ આ કોર્ટ સાંભળે છે.

દીવાની ન્યાય માટે.—૧. હજુર કોર્ટ ૨. ડિસ્ટ્રીક્ટ જજ કોર્ટ અને ૩. ન્યાયાધીશ કોર્ટ છે. ન્યાયાધીશ કોર્ટ રૂ. ૩૦૦૦ સુધીના દાવાઓ સાંભળે છે. ચીફ રેવન્યુ ઓફીસરની કોર્ટને ડિસ્ટ્રીક્ટ જજની કોર્ટ ની સત્તા છે અને તે રૂ. ૩૦૦૦ની ઉપરની રકમના દાવાઓ સાંભળે છે. અને સર ન્યાયાધીશે આપેલા ફેસલા ઉપરની અપીલો સાંભળે છે.

રજીસ્ટ્રેશન—સરન્યાયાધીશ અને થાણાદારોની કોર્ટોમાં દસ્તાવેજો નોંધવાનું કામ થાય છે.

જેલ—છોટાઉદેપુરમાં એક જેલ છે. જમુગામમાં એક ખીજાની જેલ છે. જેમાં ફક્ત એક અડવાડીઆની દીપતા કેદીઓ રાખવામાં આવે છે.

મ્યુનીસીપાલિટી—છોટાઉદેપુરમાં મ્યુનીસીપાલિટી છે. પ્રેસી-
ડન્ટ મીર મ્યુનીસીપલ ઓફીસર છે. ૩ સભાસદો અમલદાર વર્ગ-
માંથી અને ૩ સભાસદો રાયત વર્ગમાંથી મહારાજ સાહેબ પસંદ
કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રમુખ સાથે ૭ સભાસદો મ્યુનીસીપાલિટીનું
કામ કરે છે.

વૈદકખાતું—આ રાજ્યમાં સઘળાં મળી ૮ દવાખાનાં છે.
૧. સ્ટીલ હોસ્પિટલ. ૨. સમજકુંવરબા શીમેલહોસ્પિટલ ૩. પેલેસ-
હોસ્પિટલ ૪. ક્વાંટ ડીસ્પેન્સરી. ૫, જેતપુર ડીસ્પેન્સરી ૬. અલમલી
ડીસ્પેન્સરી ૭. કડવળા ડીસ્પેન્સરી અને ૮. જેલ ડીસ્પેન્સરી. વાર્ષિક
ખર્ચ રૂ. ૧૪૧૩૧ થાય છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દર માણસ દીઠ
૦-૨-૦ બે આના અને રાજ્યની કુલ આવકના પ્રણાણમાં ૧ રૂપીએ
૦-૦-૪ ચાર પાઈ ખર્ચ થાય છે.

કેળવણીખાતું—આ રાજ્યમાં સઘળી મળી ૨૯ નીશાળો છે,
૧. એગ્રીવનાંકયુલર ૧. કિર્દુ નીશાળ. ૨. છોકરાઓની ગુજરાતી
નિશાળો અને બાઈની છોકરાઓ માટે ગુજરાતી નીશાળો છે. આ
ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૦૦૦૦ દશહજાર છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં
માણસ દીઠ ૦-૧-૬ દોઢ આનો અને રાજ્યની કુલ આવકના
પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ ૦-૦-૩ ત્રણ પાઈ ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

લાયબ્રેરી—છોટાઉદેપુરમાં ૧ લાયબ્રેરી છે. પણ પુરતા સાધ-
નવાળી નથી.

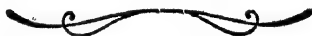
છોટાઉદેપુરમાં એક શમખાના છે. જેમાં ટેનીસ ગ્રાઉન્ડ તથા
બીલીઅર્ડ રમ છે. આ એક સાંઝની વખતે સારો આનંદ આપનારૂં.

સ્થાન છે. જમખાનાનો લાભ ઘણું કરીને રાજ્ય કુટુંબનાં માણસો અને અંમલદાર વર્ગ લે છે.

નીત્યદાન—સદાવ્રત વીગેરે જે ધર્મનાં કામો પહેલાંથી ચાલ્યાં આવેછે. તે હજી સુધી કાયમ રાખવામાં આવ્યાં છે. મહારાજા સાહેબનું ધાર્મિક વલણ એકંદરે ઘણું સારું છે.

પોસ્ટ ઓફીસો—છોટાકોટપુરમાં એક પોસ્ટ ઓફીસ અને તેની જોડે તાર ઓફીસનું પણ જોડાણ કરવામાં આવ્યું છે. એ સિવાય બીજી ૫ નાની પોસ્ટ ઓફીસો આ રાજ્યમાં છે.

રેલ્વે—છોટાકોટપુર રેલ્વે સ્ટેશન છે. એ શાખાનું જનકશન સ્ટેશન બી. બી. એન્ડ. સી. આઇ. નું મીયાગામ સ્ટેશન છે. આખા રાજ્યમાં ઢોકળીઅમાં ૧ જીનીંગ ફેક્ટરી છે.

દેવગઢ ખારીઆ.

સીમા—આ રાજ્યની ઉત્તરે સંજેલી નામે નાની ઠકરાત છે, પુર્વે કાલોદ અને દાહોદ તાલુકા છે. દક્ષિણે છોટાઉદેપુરનું રાજ્ય છે. અને પશ્ચિમે કાલોલ અને ગોધરા તાલુકા છે.

રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૮૧૩ ચોરસમાઇલ છે. અને વસ્તી ૧૧૫૨૦૧ માણસની છે.

આ રાજ્ય બ્રીટીશ સરકાર અથવા બીજા કોઇપણ રાજ્યને ખંડણી આપતું નથી.

રાજ્યની વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૭૧૩૫૭૩ છે.

ચોહાણ રજપુત જાતના મહારાજિલ શ્રી રણજીતસીંહજી રાજ સાહેબ રાજ્ય કરે છે. અને તેઓશ્રી પૃથુરાજ ચોહાણના કુટુંબના ગણાય છે. કુમારશ્રી સુભાગસીંહજી ગાદીના વારસ છે.

કુમારશ્રી નહારસીંહજી નામે રાજ સાહેબના નાના ભાઇ છે. મરહુમ મહારાજ સાહેબ માનસીંહજીએ હાલના મહારાજ સાહેબ રણજીતસીંહજી તથા કુમાર શ્રી નહારસીંહજીને એવી અજબ તરેહની તાલીમ આપી છે અને બન્ને કુમારોમાં સંપનાં એવાં ઉડાં બીજા રોપેલાં છે કે બન્ને ભાઇઓ શરીરે જુદા છતાં, એકજ આચાર વીચાર ધરાવે છે. અને એકબીજાથી લેશ માત્ર પણ જુદાઇ તેમનામાં

જનેવામાં આવતી નથી. આ બાબત બીજાં દેશી રાજ્યોમાં ખરેખર અનુકરણ કરવા લાયક છે. વળી આવી સારી કેળવણી આપવા માટે મરહુમ મહારાજ સાહેબ માનસીલજીને પણ પુરતો ધન્યવાદ ધટે છે.

મહારાજ સાહેબ પોતાના રાજ્યમાં કેટલીક બખત મુસાફરી કરવા નીકળે છે. અને રૈયતનાં સુખદુઃખની તપાસ રાખે છે.

૧. મુલકીખાતું—આ રાજ્યના સાત ભાગ પાડવામાં આવેલા છે. ૧ હવેલી. ૨ રાંધીકપુર. ૩ દુધીઆ. ૪ ઉપરીઆ. ૫ ધાનપુર. ૬ સાગટાળા ૭ રાજગઢ. આ દરેક ભાગ ઉપર ચાલુદાર નીમવામાં આવેલ છે. રાજ્યનું વાર્ષિક જમીનનું મહેસુલ ૧૮૪૫૪૧ છે. રાજ્યની જમીન પાકમાં સાધારણ છે.

જંગલખાતું—આ ખાતાનું વાર્ષિક દિપન્ન રૂ. ૨૬૧૬૨૭ છે. જમીનના મહેસુલ કરતાં આ રકમ લગભગ દોઢી છે. રાજ્યની હદમાં આવેલાં તમામ જાડની માલકી દરબાર ધરાવે છે. પસાયના ગામમાં અગર જમીનપર આવેલાં જાડની માલકી પણ દરબારની છે.

૩. આમકારીખાતું—આ ખાતું મદ્રાસ સીસ્ટમથી ચલાવવામાં આવે છે. ઝરી ગામે આવેલી સેન્ટ્રલ ડીસ્ટ્રીલરીમાં દેશી દારૂ બનાવવામાં આવે છે. અને ત્યાંથી આમકારી કંટ્રાક્ટર છુટક દુકાનદારોને આપે છે. આ દુકાનદારોને દરેક વરસે પરવાનો લેવોપડે છે. રાજ્યમાં દારૂની દુકાનો ૬૪ છે. ક્ષેત્રજળના પ્રમાણ સાથે સરખાવતાં દરેક ૧૩ રકવેર માછલે ૧ દુકાન અને વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક ૧૮૦૦ માણસ દીઠ ૧ દુકાન આવે છે. વાર્ષિક દારૂની ખપત

૧૫૪૭૦૦ ગેલન છે. તેની સરેરાસ દરેક માણસે ૧૬ ગેલન આવે છે આ ખાતાની વર્ષિક ઉપજ રૂ. ૧૫૮૮૩૬ છે જેની સરેરાસ દરેક માણસ દીઠ રૂ. ૧-૪-૦ સવા રૂપિયા આવે છે.

ન્યાય ખાતું—દીવાની તથા ફૅજદારી કામોમાં સૌથી છેલ્લામાં છેલ્લી અપીલ કોર્ટ હજુર કોર્ટ છે. જેમાં મહારાજ સાહેબ પોતે ન્યાયાસન પર બેસે છે.

ખીજી કોર્ટ દીવાનની કોર્ટ છે જે ફૅજદારી કામોમાં સેશન્સ કોર્ટનું કામ કરે છે અને દીવાની કામોમાં કોર્ટ પશુ રકમના દાવાઓ સાંભળે છે. ત્રીજી નામગ દીવાનની કોર્ટ છે, તે ફૅજદારી કામોમાં પહેલા વર્ગના ડિસ્ટ્રીક્ટ માજિસ્ટ્રેટની સત્તા બોગવે છે તથા દીવાની કામોમાં રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર સુધીના દાવાઓ સાંભળે છે, તથા ન્યાયાધીશે કરેલા ઠરાવ ઉપર અપીલ આ કોર્ટ સાંભળે છે. ચોથી ન્યાયાધીશ કોર્ટ છે. જેને ફૅજદારી ખાજા વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટની સત્તા છે અને દીવાની દાવાઓ રૂ. ૧૦૦ સુધીના સાંભળે છે, વળી સ્મેલ કોઝીસના દાવાઓ પણ આ કોર્ટ ચલાવે છે.

લશ્કર—આ રાજ્યમાં કાયમનું લશ્કર નથી. રાજ્યમાં ફક્ત ત્રણ તોપો છે અને તે સારા પ્રસંગે સલામી વીગેરે કામમાં ફાડવામાં આવે છે.

પોલીસ—રાજ્યમાં કુલ પોલીસની સંખ્યા ૨૧૧ છે. જેમાં ૯૯ હથીઆરખ છે અને ૭૧ વગર હથીઆરના છે. ૧૫ હેડકોન્ટેબલ, ૧૮ સ્વાર અને ૮ અમલદારો છે. ૨૧૧ માણસોમાંથી ફક્ત ૩૪

વાંચી લંખી શકે છે. ખીજાં બધાં માણસો અબણ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં સરેરાસ ૫૭૫ માણસે ૧ પોલીસ તથા ક્ષેત્રશળના પ્રમાણમાં ૪ સ્કવેર માઇલે ૧ પોલીસ આવે છે. આ ખાતાનો કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૮૪૬૧ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક માણસ દીઠ ૦-૨-૬ અઢી આના તથા રાજ્યની કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ ૦-૦-૫ પાંચ પાઇ ખર્ચ કરવામાં આવે છે. આ સીવાય પેલેસ ગાર્ડસ તથા બોડીગાર્ડસ રાખવામાં આવેલ છે અને તેમનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૧૮૨૩ છે. જે પોલીસ ખાતાના ખર્ચ કરતાં વધી જાય છે.

વૈદકખાતું—રાજ્યમાં ફક્ત ત્રણ દવાખાતાં છે. ૧. યારીઆમાં હરીલાલ હોસ્પીટલ. ૨. દુધીઆ દવાખાતું. ૩. રાજગઢ દવાખાતું આ સીવાય ૧ ઢોર માટે દવાખાતું યારીઆમાં છે. દુધીઆ અને રાજગઢના દવાખાતામાં ઢોર માટેની દવા વીગેરેની સગવડ રાખવામાં આવી છે. આ ખાતાનો કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૭૨૦૦ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૧-૦ એકઆનો તથા રાજ્યની કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ ૦-૦-૨ બે પાઇ જેટલો ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

કેળવણી ખાતું—પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણી આખા રાજ્યમાં મશત આપવામાં આવે છે. પણ હજુ સુધી પ્રાથમિક કેળવણી શરૂઆત કરવામાં આવી નથી. રાજ્યમાં નીશાણોની કુલ સંખ્યા ૧૫ છે. જેમાં ૧ એંગ્લોવર્નાક્યુલર નીશાણ છે. આ એંગ્લો નીશાણમાં ૫ મા ધોરણ સુધી અભ્યાસ થઈ શકે છે. યારીઆમાં ૧ કન્યાશાળા છે. ખીજા ગામડાંની નીશાણોમાં છોકરા તથા છોકરીઓને બણવા માટે સાથે સવડ છે.

કેળવણી લેતાં છોકરા અને છોકરીઓની સંખ્યા ૧૦૮૧ છે. જેમાં ૯૪૫ છોકરા અને ૧૩૬ છોકરીઓ છે.

વસ્તીના પ્રમાણમાં ૧૦૦ માણસ દીઠ ૧ બાળક કેલવણી લે છે. કેળવણીનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૬૪૧૨ છે. માણસ દીઠ સરેરાસ ૦-૦-૧૦ દસ પાઇ આવે છે. ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ ૦-૦-૧૬ દોઢ પાઇ કેળવણી પાછળ ખર્ચ થાય છે.

કેળવણીખાતાની દેખરેખ જે પહેલાં અંગ્રેજ સરકારને હસ્તક હતી. તે હવે રાજ સાર્હે અને સોંપવામાં આવી છે.

લાયબ્રેરી—બારીઆમાં ફક્ત ૨ લાયબ્રેરીઓ છે. ૧ નેટીવ જનરલ લાયબ્રેરી અને ૨ માનસીહજી લાયબ્રેરી અને ફ્રી રીડીંગરૂમ.

મ્યુનીસીપાલિટી—બારીઆમાં મ્યુનીસીપાલિટી છે. અને તેનું કામકાજ ૧૨ સભાસદો કરે છે. આ સભાસદો અમલદાર વર્ગમાંથી અને રૈયત વર્ગમાંથી દરબારે પસંદ કરેલા હોય છે. કુમારશ્રી નહારસીહજી મ્યુનીસીપાલિટીના પ્રેસીડેન્ટ છે. રૈયત વર્ગ મ્યુનીસીપાલિટીનું કામકાજ સ્વતંત્ર રીતે ચલાવતાં શીખે એ માટે મહારાજા સાર્હે બારે ઉત્કંઠા ધરાવે છે.

જેલ—બારીઆમાં ૧ જેલ છે. મેડીકલ ઓફીસર જેલના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટનું વધારાનું કામ કરે છે. કેદીઓ પાસે બહારની મહેનતમાં બાગનું કામ કરાવે છે. જેલમાં ૧ નાની વર્કશોપ છે. જેમાં સેતરજી રથા પાટી વણાય છે.

વેપાર, આયાત અને નીકાશ—મુખ્ય વેપાર જંગલમાં થતી પેદાશની નીકાશનો અને ધરકામને ઉપયોગની ચીજો જેવા કે ત્રાંચા પીતળનાં વાસણ, કાપડ વીગેરેની આયાતનો છે. પોતાની રચતના લાભ ખાતર મહારાજ સાહેબે ગાદીનશીન થતી વખતે બહારથી આવતી તમામ ચીજો ઉપરનું દાણ કાઢી નાંખ્યું છે. નીકાશ ઉપર આવતી વાર્ષિક દાણની ઉપજ રૂ. ૬૮૪૧૮ છે.

હુન્નર તથા ઉદ્યોગ—ખારીઆમાં લાખ ચોખી કરવાનો તથા લાખની ખીજ કેટલીક વસ્તુઓ બનાવવાનો હુન્નર છે. વળી રાયખહાદુર નાનકચંદની ડીરકટરશીપ હેઠળ ચાલતું પીપળોદમાં કાચનું કારખાનું છે. આ કારખાનામાં થતા કાચ ધણીજ ચોખા હોય છે. અને ધણીજ ઝરપથી વેચાઈ જાય છે. આ કારખાનાને મહારાજ સાહેબ ધણીજ ઉદારતાથી મદદ કરે છે.

આ રાજ્યમાં ધાતુ વીગેરેની ખાણ નીકળે એવો સંભવ છે અને તેથી મેસર્સ કીલીક નીક્ષનની કંપની રાજગઢ ભાગમાં શોધખોળ કરી રહી છે.

આ રાજ્યમાં સૌથી પાસેનું રેલવે સ્ટેશન પીપળોદ છે અને વડોદરા, ગોધરા કોર્ડ લાઇન ઉપર આવેલું છે.

વસ્તીનો મોટો ભાગ બીજ કાળી વીગેરે પછાત વર્ગનો છે. પાટીદારની પણ કેટલીક વસ્તી છે. આ માણસોનો મુખ્ય ધંધો ખેતી છે. તેમની રહેવાની રીત એટલી બધી સાદી છે, અને તેમની જરૂરીઆતો એટલી બધી ઓછી છે કે તેઓને થોડું મળેથી ધણીજ સંતોષ થાય છે.

ખંભાતનું રાજ્ય.

આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૩૫૦ ચોરસ માઇલ છે. અને એની વસ્તી ૭૨૬૫૬ માણસની છે. હીઝહાઇનેસ, નઝમુદ્દલા, મમતાઝ, ઉલ્મુલક મોમીનખાન બહાદુર દીલાવરજંગ નવાબ હુસેન યારવખાન હાલના સમીર નવાબ સાહેબ છે. તેથી રાજ્યનો કારભાર અંગ્રેજ સરકારને હસ્તક છે. હાલ એડમીનીસ્ટ્રેટર તરીકે મી૦ જોશી કામ કરે છે.

આ રાજ્યની વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૬૪૫૨૮૬ છે. અને ખર્ચ રૂ. ૮૨૯૬૫૭ છે.

આ રાજ્યની જમીનનું મહેસુલ રૂ. ૩૧૮૫૧૦ છે. રાજ્યમાં લોકલશંક લેવામાં આવે છે. જમીનના મહેસુલના દરેક રૂપીએ ૦-૦-૬ લોકલશંક છે.

આ રાજ્યની આબકારી તથા જંગલની પેદાશ નહીં જેવી છે.

પોલીશખાતું-આ રાજ્યમાં પોલીશનાં કુલ ૨૨૩ માણસો છે. ૩૮ પોલીસ સીપાઇની જગ્યા ખાલી હોવાથી ફક્ત ૧૮૫ માણસ કામ કરે છે. પોલીસ સીપાઇનો ઓછામાં ઓછો પગાર રૂ. ૧૧ છે. છતાં માણસોની જેમએ તેટલી બરતી નથી. વસ્તીના પ્રમાણમાં ૩૯૮ માણસોએ ૧ પોલીસ સીપાઇનું પ્રમાણ આવે છે. ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં દરેક ૨ સ્કવેરમાઇલે ૧ સીપાઇ આવે છે. કુલ ખર્ચ રૂ. ૪૦૮૮૭ થાય છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક માણસ દીઠ ૦-૮-૦ આઠ આના

ખર્ચ થાય છે. વાર્ષિક ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક ૧ રૂપીએ ૦-૦-૧૦ ફશ પછી ખર્ચ થાય છે.

ન્યાયખાતું—ન્યાય માટે કન્યમાં ૪ કોર્ટ છે. ૧. પ્રસ્ટ કલાસ મેજસ્ટ્રેટ. ૨. સર ન્યાયાધીશ કોર્ટ. ૩. સેશન્સ કોર્ટ. ૪. હજુર કોર્ટ. આ કોર્ટ ઉપરાંત આ રાજ્યમાં ગ્રામ્ય પંચાયતની રૂઢી દાખલ કરેલી છે. આથી ફોજદારી કામ સંતોષકારક થાય છે. તથા રાજ્યને કેટલેક અંશે વધુ પડતા કામના બોજમાંથી તથા ખર્ચમાંથી દુર રાખે છે. વળી રૂયતને પણ સવડતા પડે છે. આ રાજ્યમાં સંઘળા મળી ૧૦ વકીલો કામ કરે છે.

મ્યુનીસીપાલિટી—આ રાજ્યની મ્યુનીસીપાલિટીનું કામ મ્યુનીસીપલ બોર્ડને હસ્તક છે. જેમાં રૂયત તરફથી પણ કેટલાક સભાસદો છે.

વૈદકખાતું—રાજ્યમાં ૭ દવાખાના છે. ૧. કેનેડી હોસ્પિટલ. ૨. બીજી બાણ બેગમ સાહેબ ક્વી કીસ્પેન્સરી. ૩. ડાયમન્ડ જ્યુબીલી જ્ઞાના હોસ્પિટલ. ૪. તારાપુર દવાખાતું. ૫. વરાસડા દવાખાતું અને ૬. હોસ્તું દવાખાતું સંઘળાં દવાખાનામાં મશત દવા આપવામાં આવે છે. આ ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૪૦૦૦ થાય છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં સરેરાસ દરેક જણ દીઠ ૦-૩-૦ તથા આના અને કુલ વાર્ષિક ઉપજના પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ ૦-૦-૪ ચાર પાઈ ખર્ચ આવે છે.

કેલવણીખાતું—આ રાજ્યમાં કુલ ૪૧ નિશાળો છે. ૧ હાઈ-સ્કૂલ ૧. તારાપુર અંગ્રેજી નીશાળ. ૨૮. ગુજરાતી નીશાળો. ૩. ઉર્દુ

નીશાળ. ૧. સંસ્કૃત પાઠશાળા. ૧. અંત્યજ નીશાળ. અને ૬ ગુજ-
રાતી કન્યાશાળાઓ. કેળવણી લેતાં છોકરાઓની સંખ્યા ૩૦૫૦.
અને છોકરીઓની સંખ્યા ૬૧૧ છે. કુલ સંખ્યા ૩૬૬૧ છે. વસ્તીના
પ્રમાણમાં ૧૦૦૦ માણસોએ ૫ છોકરા કેલવણી લે છે. આ રાજ્યમાં
કેળવણી ફરજિયાત નથી. તેમજ મફત આપવામાં આવતી નથી,
આ ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૮૧૪૧ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક
જણ દીઠ ૦-૬-૬ અને રાજ્યની કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ
૦-૦-૮ પાછા ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

આ રાજ્યમાં ખંભાત શહેરમાં ૧ લાયબ્રેરી છે. જેને લોડ રે
લાયબ્રેરી કહેવામાં આવે છે.

આ રાજ્યમાં ૧ છાપખાનું છે. અને તે રાજ્ય તરફથી ચાલે
છે. કોઈપણ જાતનું વર્તમાનપત્ર ત્યાં માસીક નીકળતું નથી.

વેપાર તથા ઉદ્યોગ:-આ રાજ્યમાં સુતરાઉ તથા રેશમી કાપડ
અને હકીકના પથરની કેટલીક સુંદર ચીજો બનાવવામાં આવે છે.
ખંભાતમાં ૧ સુતરાઉ કાપડની મીલ છે. આખા રાજ્યમાં ૩૧૨૦
હેન્ડ લુમો છે. વળી લોટ દળવાનાં કેટલાંક કારખાનાં છે. રાજ્ય તર-
તરફથી ચાલતું ૧ રંગતું કારખાનું છે. રાજ્યમાં પોતાની રેલ્વે છે.
જે કેમ્બે સ્ટેટ રેલ્વે નામે ઓળખાય છે. જેનું જંકશન સ્ટેશન
આણંદ છે.

ખંભાતમાં ૧ પોસ્ટ ઓફીસ તથા ૧ તાર ઓફીસ છે. વળી
કેટલાંક જૈન લોકોનાં પ્રાચીન દેવળો છે. સ્થંભતીર્થ નામે એક પ્રાચીન
દેરાસર છે જેમાં જૈન ધર્મનાં પુસ્તકોનો મોટો ભંડાર છે.

ખંભાતમાં પથ્થરનીજ બનાવેલી એક જુમામસીદ છે.

પહેલાના દીવાન મી. માધવરામ હરનારાયણ વ્યાસ જેમણે પાણીના નળની યોજના બનાવી તૈયાર કરી હતી તે યોજના એડમીનીસ્ટ્રેશન દરમ્યાન પુરી કરવામાં આવી છે. અને સધળી જગ્યાએ પાણીના નળ નાંખવામાં આવ્યા છે. પાણીનો દર ધરની કીંમતના પ્રમાણમાં લેવામાં આવે છે.

વાંસદા.

વાંસદા—સુરત એન્ડ-સીમાં ખીજ વર્ગનું દેશી રાજ્ય છે.

સીમા—ઉત્તરે ગાયકવાડી રાજ્યના મહુવા અને વ્યારા તાલુકા છે. દક્ષિણે ધરમપુરનું રાજ્ય, પૂર્વમાં ડાંગ, તથા મુલગાણા તથા નાશક જિલ્લાનો કારવાર તાલુકો છે, અને પશ્ચિમે સુરત જિલ્લાનો ચીખલી તાલુકો તથા ધરમપોર રાજ્યનો ભાગ આવેલો છે.

ક્ષેત્રફળ—આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૨૧૫ ચોરસ માઇલ છે. વસ્તી ૪૪૫૯૪ માણસની છે. વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૫૪૧૫૭૮ છે અને વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૫૧૮૬૪૯ છે.

મહારાઉલ શ્રી-દીપ્તસીહજી હાલના રાજ્યકર્તા છે. તેમની ઉંમર ૩૦ વર્ષની છે. તેઓ વાંસદીઆ સોલંકી રજપુત જાતીના છે. ધર્મ શીવ છે. તેમનાં લગ્ન માણસા સ્વસ્થાનનાં રાજકુંવરી આણંદ કુંવરઆ સાથે થયેલાં છે. રાજસાહેબને હાલ શુશીલ કુંવરઆ નામે એક કુંવરી સાહેબ તથા દીગ્વીજયસીહજી નામે એક કુંવર સાહેબ છે. કુંવર સાહેબની ઉંમર હાલ આશરે પાંચ વર્ષની છે. કુમારશ્રી પ્રવીણસીહજી અને કુમારશ્રી કીશોરસીહજી નામે રાજ સાહેબના બે ભાઈઓ છે. કુમારશ્રી કીશોરસીહજી સગીર ઉંમરના હોવાથી તેમને યોગ્ય કેળવણી આપવા માટે એક એન્ડુએટ શિક્ષકને રોકવામાં આવેલ છે.

આ સ્વસ્થાનનો બીજાં સ્વસ્થાન તથા બ્રીટીશ રાજ્ય સાથેનો રાજકીય સંબંધ ધણોજ સલાહ ભરેલો છે.

રાજ્ય વ્યવસ્થા-

૧ મુદ્દી ખાતું આ રાજ્યની કુલ જમીન ૧૩૭૯૧૨ એકર છે. જેમાંની ૭૪૦૬૯ એકર જમીન ખેડાણ થઈ શકે તેવી છે. ૫૩૦૦૭ એકર જમીન જંગલ ખાતામાં છે. ૬૬૧૧ એકર જમીન ખેડાણ થઈ શકે નહીં એવી ખરાબાની છે. અને ૪૨૨૫ એકર જમીન પસાયતા ગામડાંની છે.

સ્વસ્થાનની-પસાયતા ગામની જમીન શીવાયની સઘળી જમીનની માપણી થયેલી છે. જમીનના દરની સરાસરી દરેક એકરે રૂ. ૩ છે, જમીનનું કુલ વાર્ષિક ઉત્પન્ન રૂ. ૧૪૬૯૩૫ છે. રાજ્યની ખેડાણ થઈ શકે એવી જમીનનો લગભગ ૬ ભાગ પડતર રહે છે. એટલે ખેડાણ ફક્ત ૪૯૭૦૯ એકરનું થાય છે. પડતર જમીનનું ખેડાણ થાય એટલા માટે સ્વસ્થાનમાં બહારના ખેડુતોને કેટલાક ખાસ લાભ આપીને સ્વસ્થાનમાં વસવાટ કરવાને બોલાવવામાં આવે છે.

૨ આબકારી ખાતું-આ ખાતાની કુલ વાર્ષિક ઉત્પન્ન રૂ. ૨૮૧૨૩૬ છે. આ રકમ જમીનના મહેસુલ કરતાં લગભગ બમણી છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ સરેરાસ રૂ. ૭ આવે છે. આ રાજ્યમાં દારૂની તથા તાડીની દુકાનો ૭૪ છે. રાજ્યના ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં દરેક ત્રણ માઈલે ૧ દુકાનની સરેરાસ આવે છે.

૩ જંગલ ખાતું—આ રાજ્યમાં જંગલખાતાની જમીન ૫૩૦૦૭ એકર છે. આ ખાતાની વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૭૨૫૮૮ છે. જંગલની પેદાશ દરેક એકરે લગભગ રૂ. ૧-૮-૦ થાય છે. જંગલમાંથી હમારતી લાકડાં કાપવા માટે રજા ચીડીની જરૂર પડે છે. જલાહ કાડી કાપવા માટે કોઈપણ જાતનું દાણ રૂંચત પાસેથી લેવામાં આવતું નથી.

૪. પોલીસખાતું—આ ખાતામાં કુલ ૧૫૦ માણસો છે. જેમાના ૩૦ ઘોડેસ્વારો છે. આ સ્વારો રાજ તથા રાજ્યકુટુંબના માણસો સાથે એસ્કોર્ટનું કામ બજાવે છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં સરેરાસ ૩૦૦ માણસના જનમાલના રક્ષણ માટે ૧ પોલીસ આવે છે. ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં દરેક ૧૧૧ ચોરસ માઇલે ૧ પોલીસ આવે છે. આ ખાતાનો કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૬૬૨૨ છે. રાજ્યની કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ ૦-૦-૬ છ પાઇ ખર્ચ કરવામાં આવે છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૬-૦ છ આનાનો ખર્ચ આવે છે.

૫. ન્યાયખાતું—આ રાજ્યમાં ફાજદારી ન્યાય માટે ત્રીયે મુજબની અદાલતો છે. ૧. ન્યાયાધીશ અથવા પહેલા વર્ગના માજિસ્ટ્રેટની કચેરી ૨. નાબબદીવાન અથવા પહેલા વર્ગના માજિસ્ટ્રેટની કચેરી ૩. દીવાન સાહેબની સેશન્સ કોર્ટ.

ફાજદારી ન્યાયની અપીલ માટે ૨ કચેરીઓ છે. ૧ દીવાન સાહેબની કચેરી. (૨) મહારાજ સાહેબની કચેરી.

દીવાની ન્યાય માટે આ રાજ્યમાં ન્યાયાધીશની કચેરી છે. અને ત્યાં રૂ. ૧૦૦૦ એક લગ્નર સુધીના દાવા સાંભળવામાં આવે છે. એ ઉપરાંતની રકમના દાવાઓ દીવાન સાહેબની કચેરીમાં ચાલે છે. આ બંને કચેરીઓએ કરેલા ફેસલા ઉપરની અપીલ મહારાજ સાહેબ સાંભળે છે. આ ખાતાનો કુલ ખર્ચ રૂ. ૧૮૫૦ છે.

૬. વૈદકખાતું—આ રાજ્યમાં (રતનકુંવરબા હોસ્પીટલ) નામે ફક્ત એકજ દવાખાતું છે. આ દવાખાનામાં એક એલ એમ એન્ડ એસ. ડાક્ટર છે. એક નર્સ તથા એક મીડવાઈટ પણ દવાખાનામાં છે. ખીજી એક ટ્રાવેલીંગ ડીસ્પેન્સરી છે. જેથી ગામડાંઓમાં માંદા માણસોને દવાની મદદ મળી શકે છે. આ ખાતાનો કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૬૫૦૬ થાય છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૨-૪ બે આના ચાર પાંચની સરેરાસ આવે છે. અને વાર્ષિક ઉપજના પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ ૨૫ પાંચ ખર્ચ કરવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં દોર માટેનું દવાખાતું પણ છે.

૭. કેલવણીખાતું—આ રાજ્યમાં પ્રાથમિક કેલવણી માટે ૧૬ નીશાળો છે. જેમાંની ૧૩ છોકરા માટે અને ૩ છોકરીઓ માટે છે. આમાંની ફક્ત ૨ નીશાળોજ ગુજરાતી ઉપલા ધોરણો શીખવે છે. બાકીના ૧૪ નીશાળોમાં ફક્ત નીચલાં ત્રણ ચાર ધોરણો શીખવા-વામાં આવે છે. માધ્યમીક કેલવણી માટે વાંસદામાં “ શ્રી ગુલાબ-સીંહજી ઍન્ડ સો વર્નાક્યુલર સ્કુલ. ” નામે ૧ નીશાળ છે. રાજ્યમાં ૧ ઉર્દુ નીશાળ છે. રાજ્યમાં ભણતા છોકરાની કુલ સંખ્યા ૮૦૧ છે. જેની સરેરાસ વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે ૨ ટકા જેટલી આવે છે.

આ ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૦૭૦૦ છે. વસ્તીના પ્રમાણ સાથે સરખાવતાં દરેક જણ દીઠ ૦-૪-૦ ચાર આના આવે છે અને વાર્ષિક ઉપજના પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ ૦-૦-૪ ચાર પાઈ જેટલો ખર્ચ કરવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં ફેલવણી મફત આપવામાં આવે છે. પણ ફરજિયાત ફેલવણી દાખલ કરવામાં આવી નથી.

લાઈબ્રેરી.—વાંસદામાં શ્રી ગુલાબસીંહજી લાઈબ્રેરી નામે એક લાઈબ્રેરી છે.

છાપખાનું.—વાંસદામાં એક ખાનગી માલકીનું છાપખાનું છે. જ્યાં રાજ્યનું છાપવાનું કામ કરવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં માસિક, પખવાડિક, અઠવાડિક, અથવા રોજનું કોઈપણ જાતનું વર્તમાનપત્ર અગર તો ચોપડીઓ છાપવામાં આવતી નથી.

મ્યુનીસીપાલિટી.—વાંસદામાં ફક્ત એકજ મ્યુનીસીપાલિટી છે. આ ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૭૫૦૦ છે. સઘળો ખર્ચ રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવે છે. રાયત પાસેથી કોઈપણ જાતનો કર લેવામાં આવતો નથી. તેમજ મ્યુનીસીપાલિટીના કામ કાજમાં રાયતને ભાગ લેવા દેવામાં આવતો નથી.

આરોગ્યતા.—વાંસદા ગામની આરોગ્યતા માટે રાજ્યના ચીફ મેડીકલ ઓફીસર દેખરેખ રાખે છે.

શીતલાખાનું.—આ રાજ્યમાં ૧ વેકસીનેટર છે.

જન્મ મરણ.—આ રાજ્યમાં વાર્ષિક જન્મ મરણની સંખ્યા અનુક્રમે ૧૪૦૦ અને ૮૫૦ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં સરાસરી સેકેડે ૩ અને ૨ આવે છે.

જેલ.—વાંસદામાં એક જેલ છે. જેલનું મકાન સવડવાળું છે. જેલની આસપાસ બાગ છે. જેલની દેખરેખ રાજ્યના ચીફ મેડીકલ ઓફીસર રાખે છે.

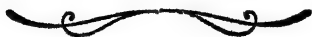
રેલ્વે સંબંધ.—વાંસદા જૂના માટે સૌથી નજીકનું સ્ટેશન ઉનાઈ છે. એ સ્ટેશન ખીલીમોરા સ્ટેશનથી નીકળતી કાલા આંખા રેલ્વે લાઈન ઉપર આવેલ છે. ઉનાઈ સ્ટેશનથી વાંસદા ૭ માઈલ છે.

તાર ઓફીસ.—ઉનાઈ રેલ્વે સ્ટેશનની એક તાર ઓફીસ છે.

પોસ્ટ ઓફીસ.—રાજ્યમાં વાંસદા તથા પરતાપનગર મળી બે પોસ્ટ ઓફીસો છે.

ઉદ્યોગ તથા હુન્નર.—આ રાજ્યમાં ખાસ નોંધ લેવા જોગ કાંઈપણ જાતનો ઉદ્યોગ હુન્નર નથી.

ટેલીફોન.—વાંસદાથી પરતાપનગર તથા વાંસદાથી ઉનાઈ વચ્ચે ટેલીફોન રાખવામાં આવ્યો છે. વાંસદામાં પણ સઘળાં સરકારી મકાનોમાં ટેલીફોન છે.

લુણાવાડા.

આ રાજ્ય રેવાકાઠા એન્ડન્સીમાં ખાનગી વર્ગનું રાજ્ય ગણાય છે. અને તેના હાલના રાજા. સાહેબ. મહારાણાશ્રી સરવખતસીંહજી કે. સી. આઈ. ઇ. છે. મહારાજા સાહેબની ઉંમર લગભગ ૬૦ વર્ષની છે. જાતે વીરપુરા સોલંકી રજપુત છે. ગાદીના વારસ યુવરાજાશ્રી રણજીતસીંહજી છે. એમની ઉંમર ૩૫ વર્ષની છે. એઓશ્રીએ અજમેરની મેયો કોલેજમાં કેળવણી લીધેલી છે. મહારાજા સાહેબની દેખરેખ તળે રાજ્યનું સમગ્ર કામકાજ કુમાર સાહેબ પોતે કરે છે.

મી. ગોકળદાસ વીઠલદાસ સરંયા ખા. એ. એલ. એલ. ખા. જેવો ખ્રીટીશમાં સ્મોલ કોઝ કોર્ટના જડજ હતા. તેઓ દીવાન છે. આ રાજ્યની ઉત્તરે રજપુતાનામાં આવેલું ડુંગરપુરનું સંસ્થાન છે. પૂર્વે સુથ અને કઠાણાનાં રાજ્યો છે. દક્ષિણે પંચમહાલ અને પશ્ચિમે વાઙાસીનોરનું રાજ્ય છે.

રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ. ૩૮૮ ચોરસ માઈલ છે અને વસ્તી ૭૫૮૧૮ માણસની છે.

રાજ્યની વાર્ષિક ઉપજ ૨૬૭૦૭૭ છે.

આ રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને રૂ. ૮૨૩૦ અને ગાયકવાડી રાજ્યને રૂ. ૫૦૧ ખંડણી આપે છે.

મુલકીઆતું—આ રાજ્યમાં જમીનનું વાર્ષિક મહેસુલ રૂ. ૧૪૦૬૪૩ છે. રાજ્યની ખેડાણ કચેરી જમીન ૭૩૫૯૦ એકર છે. એટલે દરેક એકરે જમીનનું મહેસુલ રૂ. ૨ પડે છે.

જંગલઆતું—આ ખાતાની વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૬૯૧૬૫ છે.

આખકારીઆતું—આ ખાતાની વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૩૧૨૮૮ છે. રાજ્યમાં દેશી દારૂની દુકાન ૪૦ છે. તેની સરેરાસ દરેક ૧૦ માઇલે ૧ દુકાન આવે છે. અને વસ્તીના પ્રમાણે ૧૮૦૦ માણસે ૧ દુકાન આવે છે, આખકારી આવકની સરેરાસ દરેક માણસ દીઠ ૮-૬-૬ સાડા છ આના છે.

ન્યાયઆતું—આ રાજ્યનું દીવાની તથા ફૅજલદારી કામ અગ્રેજ સરકારના કાયદા મુજબ ચલાવવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં દીવાની કામ માટે ૨ કોર્ટો છે. રૂ. ૫૦૦૦ અને તેની ઉપરની રકમના દાવાઓ દીવાન સાહેબની કોર્ટ સાંભળે છે. અને રૂ. ૫૦૦૦થી નીચેની રકમના દાવાઓ ન્યાયાધીશની કોર્ટ સાંભળે છે. ખરી રીતે જોતાં દીવાની ન્યાય માટે એકજ કોર્ટ છે. કારણ રૂ. ૫૦૦૦ હળવરના અથવા તેથી ઉપરની રકમના દાવાઓ ભાગ્યેજ આવે છે. ફૅજલદારી કામો માટે ૨ પહેલા વર્ગના માજિસ્ટ્રેટની કોર્ટ છે. અને ૨ બીજા વર્ગના માજિસ્ટ્રેટની કોર્ટ છે મહાલ કરીને ત્રીજા વર્ગના માજિસ્ટ્રેટની સત્તા છે. દીવાન સાહેબ સેશન્સનું કામ કરે છે.

પોલીસઆતું—આ રાજ્યમાં પોલીસખાતામાં ૧૬૯ માણસો છે. ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં ૨૧૧ માણસે એક પોલીસ અને વસ્તીના

પ્રમાણમાં ૪૫૦ માણસે ૧ પોલીસ આવે છે. ખાતાનો ખર્ચ રૂ. ૧૭૦૦૦ છે. માણસ દીઠ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૦-૩-૭ ત્રણ આના સાત પાઈ અને કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ ૦-૧-૦ એક આનો ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

આ રાજ્યના પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટનો પગાર માસિક રૂ. ૬૦ છે. ડેપુટી પોલીસ સુપ્રી. રૂ. ૪૦ અને ફોજદારોનો પગાર રૂ. ૧૫થી ૩૦ સુધી છે. પોલીસખાતામાં આવા છેક હલકા પગારના અમલદાર રાખવાથી રૈયતને વધારે ત્રાસ પડવાનો સંભવ રહે છે.

વૈદકખાતું—આ રાજ્યમાં દોહતકુંવર દવાખાતું નામે એક દવાખાતું લુણાવાડામાં છે. બીજી એક ટ્રાવેલીંગ ડિસ્પેન્સરી છે. આથી ગામડાંના લોકોને વૈદક મદદ મળી શકે છે આ ખાતાનો કુલ ખર્ચ ૫૧૫૧ છે. દરેક જણ દીઠ સરેરાસ ૦-૧-૦ અને રાજ્યની વાર્ષિક ઉપજના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ ૦-૦-૪ ચાર પાઈ ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

કેળવણીખાતું—લુણાવાડામાં ૧ એગ્રોવર્નાક્યુલર નીશાળ છે. ૧ ગુજરાતી મુખ્ય નીશાળ છે. ત્યાં ૧ ગુજરાતી કન્યાશાળા છે. રાજ્યમાં બીજી ૧ ગુજરાતી શાળા છે. કુલ ૧૩૨૩ છોકરાઓ અને ૨૭૭ છોકરીઓ ભણે છે નીશાળે જતાં કુલ છોકરા ૧૭૬૦ છે. કન્યાશાળામાં લખતાં, વાંચતાં, શીવતાં, ભરતાં, અને ગુંથતાં શીખવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત પાકશાસ્ત્રની પણ તાલીમ આપવામાં આવે છે. આ બાબત માટે એક રસોઈ કરવાનો વર્ગ જુદો રાખ-

વામાં આવેલ છે. આવી રીતના શીક્ષણથી કેળવણી લેતી બાળાઓ રસોઈ કરવામાં ચોખવટ રાખવી કેટલી જરૂરની છે, અને સારી સ્વાદીષ્ટ વાનીઓ કરકસરથી થોડા ખર્ચમાં કેવી રીતે બનાવી શકાય છે તે શીખે છે. આવા વર્ગો દરેક રાજ્યની દરેક કન્યાશાળામાં રાખવી ખાસ જરૂરની છે.

નવાં ઉપયોગી પુસ્તકો કર્તાને ઉત્તેજન આપવા ખાતર પણ આ રાજ્યમાં દર વરસે સારી રકમ ખર્ચવામાં આવે છે. રાજ્યની બહાર કોલેજોમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપો આપવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત નથી. તેમજ તે મજત પણ આપવામાં આવતી નથી. આ ખાતાનો કુલ ખર્ચ રૂ. ૧૦૦૦૦ થાય છે જે આવકના પ્રમાણમાં ૧ રૂપિયા ૦-૦-૭ સાત પાઈ જેટલો છે. અને વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૨-૦ ખર્ચ થાય છે.

લુણાવાડામાં “બ્રાઉન મોડલ ફાર્મ” છે. જ્યાં ખેતીવાડીના ઘણા નવીન પ્રયોગો કરવામાં આવે છે.

રાજ્યના રાસ્તી તેમજ જંગલી ભાગમાં થતી તમામ ચીજોનું એક પ્રદર્શન રાખવામાં આવ્યું છે.

રાજ્યની રેયત કરકસર કરતાં શીખે એટલા માટે રાજ્ય તરફથી એક સેવીંગ બેન્ક ખોલવામાં આવી છે. આ સેવીંગ બેન્કમાં ૩૦૦ ખાતેદાર છે અને રૂ. ૧૭૧૭૦ની થાપણ છે.

આ રાજ્યમાં છાપખાનું નથી. તેમજ કોઈપણ જાતનું રોજીંગ, અઠવાડિક, અગર માસિક પત્ર નીકળતું નથી.

વાડાસીનોર.

વાડાસીનોર એ રૈવાકાંઠા એન્જ-સીમાં ખીજ વર્ગનું રાજ્ય છે.

સીમા.—આ રાજ્યની ઉત્તરે મહીકાંઠાના નાના તાલુકા, પૂર્વે લુણાવાડાનું રાજ્ય દક્ષિણે ખેડા જિલ્લાનો હાસરા તાલુકો અને દક્ષિણે કપડવંજ તાલુકો છે.

ક્ષેત્રફળ.—આ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૧૮૧ ચોરસ માઈલ છે, અને વસ્તી ૪૦૫૬૩ માણસની છે.

આ રાજ્યનું વાર્ષિક ઉત્પન્ન લગભગ રૂ. ૨૦૦૦૦૦) એ લાખ જેટલું છે.

આ રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને રૂ. ૧૭૦૬ ખંડણી આપે છે. અને વડોદરા રાજ્યને ધાસ દાણાના રૂ. ૩૦૭૮) આપે છે.

આ રાજ્યના રાજા જાતે સુની મુસલમાન છે અને નવાબ સાહેબ કહેવાય છે. હાલના નવાબ સાહેબ બાબા શ્રી જમીયતખાનશ છે. તેમની ઉંમર હાલ લગભગ ૨૫ વર્ષની છે. ગાદીએ ખેસતા પહેલાં રાજકોટ રાજકુમાર કાલેજમાં કેલવણી લીધા બાદ ડેહરાડુનની ઇમ્પીરીઅલ ક્રેડેટ કોર્સમાં તાલીમ મેળવી નવાબ સાહેબે ગોધરામાં જુદાં જુદાં ખાતાંઓનો અનુભવ લીધેલો છે. નવાબ સાહેબને દત્તક લેવાનો અધિકાર છે અને તેમને અંગ્રેજ હાવણીમાં જાય ત્યારે ૫ તોપોનું માન આપવામાં આવે છે.

નવાળ સાહેબનાં લગ્ન જુનાગઢ રાજ્યના બાબા સાહેબ શ્રી સુભાન બખ્તી સાહેબ સાથે થયેલાં છે.

આ રાજ્યના બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

૧. વાડાસીનોર. ૨. વીરપુર. વાડાસીનોરમાં ૪૩ અને વીરપુરમાં ૬૩ ગામડાં મળી રાજ્યમાં કુલ ગામડાં ૧૦૪ છે.

મહેસુલીખાતું—આ રાજ્યની તમામ જમીનની માપણી થયેલી છે. મહેસુલ વીગદારીની રીતથી લેવામાં આવે છે. જમીનના મહેસુલની સરાસરી ૧ વીંધે ૩. ૧-૧-૦ અથવા એક એકરે ૩. ૧-૧૩-૦ છે.

આ રાજ્યમાં ખેડાણ લાયક જમીન ૭૧૮૧૬ એકર છે. જેમાંની ૫૦૫૪૪ એકરનું ખેડાણ થાય છે. બાકીની ૨૦૨૭૨ એકર જમીન પડતર છે.

જમીનનું વાર્ષિક મહેસુલ રૂ. ૮૭૨૩૬ છે.

જંગલખાતું—આ રાજ્યમાં જંગલનો ભાગ ઠીક છે. પણ ઘણાં લાંબા વખતથી જંગલખાતા ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવતું નહતું. ઇ. સ. ૧૯૧૪માં પંચમહાલના ડીવીઝન ફોરેસ્ટ ઓફિસરે જંગલની તપાસ કરી અને તેમણે રાજ્યને કેટલીક સ્થાનાઓ કરી હતી. તે ઉપરથી જંગલનું ડીમાર્કેશનનું કામ કરવામાં આવ્યું હતું જે સારી દેખરેખ રાખવામાં આવે તો જંગલની પેદાશ

ધણીજ વધે એમ છે. હાલમાં જંગલની વાર્ષિક પેદાશ ફક્ત રૂ. ૫૦૪૪) ને આસરે છે.

આબકારી ખાતું—આ રાજ્યનું આબકારી ખાતું ૩૧મી માર્ચ સને ૧૯૧૬ સુધી અંગ્રેજ સરકારને હસ્તક હતું. એ બદલ અંગ્રેજ સરકાર તરફથી રાજ્યને દર વરસે રૂ. ૬૪૨૫ આપવામાં આવતા હતા. આ રાજ્યમાં દારૂની દુકાન ૧૦ છે. દુકાનનું પ્રમાણ દર ૧૧ માઇલે ૧ દુકાનનું આવે છે, અને ૨૩૮૬ માઇલે ૧ દુકાનનું આવે છે.

વાર્ષિક કુલ દારૂની ખપત ૨૫ પ્રુફનો ૧૨૬૦ ગેલન અને ૬૦ પ્રુફનો ૯૬૮૯ ગેલન છે.

આ રાજ્યમાં તાડીનાં ઝાડ નથી.

ભાંગ તથા ગાંજની બે દુકાનો છે. ૧. વાડાસીનાર અને ૨. વીરપુર. આ દુકાનો ૧ વરસના ઈન્તરે આપવામાં આવે છે.

અફીણની દુકાનો ૫ છે. ગોધરા ડીપોમાંથી બંગાળાનું અફીણ દર બંગાળી શેર રૂ. ૨૭ની કીમ્મતથી લેવામાં આવે છે. અને તે બંગાળી શેર રૂ. ૩૫ની કીમ્મતથી વેચવામાં આવે છે. અફીણની વાર્ષિક ઉત્પન્ન રૂ. સાતહજાર આવે છે.

આબકારીખાતાની કુલ વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૧૫૦૦૦) છે.

ન્યાયખાતું—આ રાજ્યના ફોજદારી કામ માટે છ કોર્ટો છે.

(૧) હજુર કોર્ટ (૨) સેશન જડજ કોર્ટ (૩) ડીસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ

(૪) પહેલા વર્ગના મેજસ્ટ્રેટ (૫) બીજા વર્ગના મેજસ્ટ્રેટ (૬) ત્રીજા વર્ગના મેજસ્ટ્રેટ.

છેલી અપીલ હજુર કોર્ટમાં નવાબ સાહેબને થઈ શકે છે. અને તેઓએ આપેલા ઠરાવ પર અપીલ થઈ શકતી નથી.

દીવાની ન્યાય માટે પાંચ કોર્ટો છે. (૧) હજુર કોર્ટ (૨) ડિસ્ટ્રીક્ટ જજ કોર્ટ (૩) ન્યાયાધીશ કોર્ટ (૪) મહાલકારી વીરપુર (૫) મહાલકારી વાડાસીનોર.

હજુર કોર્ટ અપીલ માટે છેલ્લી કોર્ટ છે. અને એ કોર્ટના ઠરાવ સામે અપીલ થઈ શકતી નથી. ડિસ્ટ્રીક્ટ જજ કોર્ટમાં રૂ. ૧૦૦૦)ની ઉપરના દાવાઓ લેવામાં આવે છે, અને નીચલી કોર્ટ કરેલા ઠરાવો સામે અપીલ સાંભળે છે. ન્યાયાધીશ કોર્ટ રૂ. ૧૦૦૦ સુધીના દાવાઓ સાંભળે છે. મહાલકારી વીરપુર રૂ. ૩૦૦) સુધીના અને મહાલકારી વાડાસીનોર રૂ. ૨૫૦) સુધીના દાવાઓ લઈ શકે છે.

લશ્કરખાતું.—આ રાજ્યમાં ખાસ લશ્કર નથી. રાજ્યમાં ફક્ત દશ જુની તોપો છે. અને તે ફક્ત સારે પ્રસંગે સલામી આપવા માટે વપરાય છે.

પોલીસખાતું.—આ રાજ્યમાં પોલીસખાતામાં કુલ ૧૧૬ માણસો છે. જેમાંના ૭૧ લખી વાંચી શકે છે, બાકીના ૪૫ અભણ છે. ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં પોલીસની સરાસરી દર ૧૧૧ માઈલે ૧ પો-

લીસ તથા વસ્તીના પ્રમાણમાં ૩૫૦ માણસે ૧ પોલીસ આવે છે. કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૫૦૦૦) ને આશરે થાય છે. જે વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક માણસે લગભગ ૦-૧-૦ છ આના અને રાજ્યની કુલ આવકના પ્રમાણમાં દર રૂપીએ ૦-૧-૨ ખર્ચ કરવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં ગ્રામ્ય પોલીસ નથી.

કેળવણી ખાતું—આ ખાતાની દેખરેખ અંગ્રેજ સરકારના કેળવણીખાતાને હસ્તક છે. રાજ્યમાં નીશાળની કુલ સંખ્યા ૧૫ છે; જેમાંની બે ઍંગ્લોવર્નાક્યુલર, દશ ગુજરાતી અને ત્રણ ઉર્દૂ નિશાળો છે.

વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૧૫૦૦) ની લગભગ છે.

વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૮૦૦૦) ને આશરે થાય છે, વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૩-૨ ત્રણ આના બે પાઇ અને કુલ આવકના પ્રમાણમાં દર રૂપીએ ૦-૦-૭ સાત પાઇ જેટલો ખર્ચ થાય છે. રાજ્યમાં પ્રાથમિક કેળવણી મફત આપવામાં આવે છે. પણ હજી પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત નથી.

વૈદકખાતું.—રાજ્યમાં ફક્ત બે દવાખાનાં છે. એક વાડા-સીનોરમાં અને ખીજું વીરપુરમાં બન્ને દવાખાનામાંથી લોકોને મફત દવા આપવામાં આવે છે.

આ ખાતામાં વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ત્રણહજારને આશરે કરવામાં આવે છે, અને વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૧-૨ એક આના બે પાઇ અને કુલ આવકના પ્રમાણમાં દરેક રૂપીએ લગભગ ૦-૦-૩ પાઇ જેટલો ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

જન્મ-મરણ.—રાજ્યમાં જન્મ મરણની સંખ્યાનું પ્રમાણ ૧ માઇલે ૨૭ અને ૧૩ અનુક્રમે આવે છે. જન્મની સંખ્યા મરણની સંખ્યા કરતાં બમણી છે.

મ્યુનિસિપાલિટી.—રાજ્યમાં બે મ્યુનિસિપાલિટી છે. વાડા-સીનાર અને વીરપુર. દરેક દુકાનદાર પાસેથી ૦-૬-૦ વાર્ષિક કર લેવામાં આવે છે. આ સિવાય બીજી કોઇપણ જાતનો કર લેવામાં આવતો નથી. સધળો ખર્ચ રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં ચાલતો સાધુનો ઉદ્યોગ લગભગ નાશ થવા આવ્યો છે. કારણ કે બારસોષ સાથે સરખાવતાં તે સાધુ ધણેજ હલકો માલ જ પડે છે. અને તેથી ઉઠાવ થઈ શકતો નથી. એક વોરાનું છત્રીય ફેક્ટરી છે.

રાજ્યની અંદર બહાર ગામથી આવતી ચીજો ધી, અનાજ, તેલ સાધુ, લંબાકું, ચામડી અને ઉન છે.

આયાત તથા નીકાશ બન્ને માલ ઉપર આ રાજ્યમાં જકાત લેવાય છે.

રાજ્યમાં સૌથી મોટો મેળો હરીયાઈ સાહેબનો મેળો બરાચ છે. ૪૦૦ વર્ષ ઉપર કાઝી મહમદ દરયાઈ સાહેબ નામના એક મહાત્મા થઈ ગયા. આ મહાત્માનું નામ એકલા મુસલમાન વર્ગમાંજ જાણીતું છે. અંદલુઝ નહિ પણ ગુજરાત, કાઝીઆવાડ, અને મુંબઈ તરફની તમામ હિંદુ મુસલમાન એમની દરબા ઉપર માનત મહા-વવાને ટોળે ટોળાં આવે છે.

સૌથી ખાસેનું રોટલન સેવાલીઆ છે.

રાજ્યમાં વાડાસીનાર અને વીરપુર બે સેન્ટ્રલ એરીસો છે. વાડાસીનેમની સેન્ટ્રલ એરીસમાં તાર એરીસ પણ છે.

સચીન સ્વસ્થાન.

આ રાજ્ય ખીજા વર્ગનું છે અને તે સુરત એજન્સીમાં આવેલું છે. એનું ક્ષેત્રફળ ૪૯ ચોરસ માઈલ છે અને વસ્તી ૧૮૯૦૩ માણસની છે. આ રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને કોષ્ઠપથ્ય જાતની ખંડણી આપતું નથી આ રાજ્યના રાજા જાતે મુસલમાન છે અને તેમને નવાબ કહેવામાં આવે છે. હાલના નવાબ સાહેબ “ નવાબ સીદી ઈબ્રાહીમ મહમદ યાકુતખાન મુખાઝરાત દક્ષિણ નસરત જંગલ હાદુર ” છે. નવાબ સાહેબની ઉંમર ત્રીશ વર્ષની છે. નવાબ સાહેબનાં લગ્ન તેમના કાકા નવાબજાદા નસરુલ્લાખાનનાં પુત્રી સાથે થયાં હતાં, અને તેમનાથી માદી વારસ નવાબજાદા મહમદ હૈદરખાં નામે પાંચી કુંવર થયેલા છે. તેમની ઉંમર હાલ આઠ વર્ષની છે. આ રાજ્યને દત્તક લેવાની સતંદ છે, અને નવાબ સાહેબને ૯ તોપોનું માન આપવામાં આવે છે. રાજ્યની વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૨૩૮૦૦૦ છે.

હાલમાં મી. જે. તાલીયારખાંન દીવાન સાહેબ છે. મી. બાઈ-લાલભાઈ વિશ્વનાથ જેઓ આ રાજ્યમાં લાંબા વખતનો અનુભવ ધરાવે છે તેઓ નાયબ દિવાન છે.

રેવન્યુખાતું—રાજ્યની જમીનની માપણીનું કામ ઇ. સ. ૧૮૮૩માં કરવામાં આવ્યું હતું. તેની ૩૦ વર્ષની મુદત પૂરી થવાથી ફરી ઇ. સ. ૧૯૧૩માં સરવે કરવાનું ફરી શરૂ કર્યું હતું રાજ્યની એકાલ લાયક જમીન ૨૧૭૪૩ એકર છે. મહેસુલનું વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૪૮૯૮૪ છે. મહેસુલનો દર દર એકરે રૂ. સાત આવે છે.

જંગલખાતું.—આ રાજ્યમાં જંગલનો ભાગ ઘણો નથી.

આબકારીખાતું.—આ ખાતાની વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૯૯૮૭૨ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ રૂ. પાંચથી વધારેની સરેરાસ આવે છે. એ સિવાય આ ખાતત વધારે લકીકત મળી શકતી નથી.

પોલીસખાતું.—આ ખાતામાં ૮૯ માણસો છે. સરેરાસ લગભગ ૨૦૦ માણસે ૧ પોલીસની તથા એક માણસે એ પોલીસની આવે છે. આ ખાતાનો ખર્ચ રૂ. ૧૩૩૦૮ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં સરેરાસ દરેક જણ દીઠ ૦-૧૨-૦ છે. અને કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં એક રૂપીએ ૦-૦-૧૦ દશ પાઇ ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

ન્યાયખાતું.—ફાજદારી તથા દિવાની ન્યાય માટે આ રાજ્યમાં સમગ્ર સાધારણ હીક છે.

વૈદકખાતું.—રાજ્યમાં બે દવાખાનાં છે. ૧ સચીનમાં અને ૧ હુમસમાં. આ ખાતાનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૫૩૯૫ છે. વસ્તીનાં અને ઉપજના પ્રમાણમાં સરેરાસ અનુક્રમે દરેક જણ દીઠ ૦-૪-૬ અને એક રૂપીએ ૦-૦-૪ આવે છે. ગામડામાં મેડરીઆ તાવ અટકાવવાને કવીનાઈન તલાટીઓ મારફતે રૈયતને મફત આપવામાં આવે છે.

ફળવણીખાતું.—રાજ્યમાં ૧૬ છોકરાની અને ૪ છોકરીઓની નિશાળ છે. સચીન, કનસાડ, હુમસ, ભીમપોર, રાવલા, લેલુંદ અને

વેડાં ગમોલી નિશાળમાં અગ્રેજ કલાસ ખોલવામાં આવ્યા છે. કેળવણી બેતાં છોકરાંની કુલ સંખ્યા ૧૪૬૯ છે. જેમાંથી ૧૩૭ છોકરા અગ્રજી શીખે છે. પ્રાથમિક કેળવણી મફત આપવામાં આવતી નથી. તેમજ ફરજિયાત પણ નથી. કેળવણીનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૬૧૮૫૭ થાય છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૧૦-૦ આવે છે. ઉપજના પ્રમાણમાં દર રૂ. ૦-૦-૧૦ દશ પામ ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

સચીનમાં એક લાયબ્રેરી છે, અને રાજ્ય તરફથી રૂ. ૧૦૦) ની વાર્ષિક મદદ આપવામાં આવે છે. રાજ્યમાં વેડછા ખાતે ૧ કપાસ પીલવાનું કારખાનું છે.

પોસ્ટ અને તારઓફીસ—રાજ્યમાં હુમસ ખાતે પોસ્ટ ઓફીસ અને તારઓફીસ છે. અને સચીનમાં પોસ્ટ ઓફીસ છે. સચીનનું તારનું કામ સચીન રેલ્વે સ્ટેશન ને ધણુજ જાસે છે. ત્યાંથી કરવામાં આવે છે.

સચીનથી હુમસ સુધી ટેલેફોન લાઇન નાખવામાં આવી છે અને ટેલેફોનનું કામ પણ સારું ચાલે છે.

આ રાજ્યના લોકની સ્થિતિ સારી છે હુમસ બીમપોરના લોકમાં મોટા ભાગ કાળી અને માછીનો છે. અને તેમાંના ઘણા માણસો પેતાનું ગુજરાન વહાણવટુ, અથવા સ્ટીમર પર નોકરી અથવા મચ્છીમારનો ધંધો કરી ચલાવે છે. કેટલાક ખંભાળા તથા નામણર તરફ રેલ્વેના નાનામોટા ટ્રેન્ડાક્ટરોનું પણ કામ કરે છે. રાજ્યમાં જનાવલા સુની વહોરાની વસ્તી વિશેષ છે. તેમાંના ઘણા ખેતીનો ધંધો કરે છે. રાજ્યની રૂંચત એકંદર ધણી વસાહત છે.

આ રાજ્યમાં લીમ્બેર અને હુમસ એ હવાખાવાનાં સ્થળ
 છે. હુમસમાં રાજ્યના તથા સુરત અને મુંબઈના વેપારીઓના ઘણા
 ખંડલા છે. અને ગરમીની મોસમમાં ઘણાજ લોકો હવા ખાવાને
 હુમસ આવે છે. આ લોકોની સગવડ ખાતર રાજ્ય તરફથી ઘણીજ
 કાળજી રાખવામાં આવે છે, અને દિવસે દિવસે હુમસની વધારે અને
 વધારે ખીલવણી થતી જાય છે. ગુજરાતના લોકોને હવા ફર માટે
 હુમસ એ સૌથી સારું અને યોગ્ય ખર્ચમાં રહી શકાય એવું
 સ્થાન છે. અને હજી એથી પણ વધારે ઓછા ખર્ચથી અને વધારે
 સગવડતાથી બહારના માણસો આવી રહી શકે તેટલા માટે નવાખ
 સાર્વજનિક ઘણીજ કાળજી રાખે છે.

સુથ સ્વસ્થાન.

આ રાજ્ય રેવાકાંઠા એન્ડ-સીમાં બીજા વર્ગનું રાજ્ય છે એનું ક્ષેત્રફળ ૩૯૪ ચોરસ માઇલ છે, અને વસ્તી ૫૯૩૫૧ માણસની છે. રાજ્યની વાર્ષિક ઉપજ સરેરાસ રૂ. ૧૮૭૨૪૫ છે. ઇ. સ. ૧૯૧૬ ૧૭ના વર્ષની ઉપજ રૂ. ૧૪૬૦૬૨ હતી. અંગ્રેજ સરકારને દરવર્ષે રૂ. ૫૩૮૫) ખંડણી પેટે આપે છે.

આ રાજ્યને વાંસવાડા, સંજેલી તથા પંચમહાલમાં આવેલી બીજી કેટલીક જગ્યાએથી ચોથ મળે છે.

આ રાજ્યના હાલના રાજા મહારાણાશ્રી જોરાવરસીંહજી છે. તેઓ જાતે પરમાર રજપુત છે તેમની ઉંમર ૩૬ વર્ષની છે. રાજા-સાહેબનું પહેલું લગ્ન રજપુતાનામાં આવેલા શાહપુર સ્વસ્થાનના હાલના રાજાના કુવની સાહેબ સાથે થયેલું હતું. પણ તેઓ કાંઈપણ સંતાન વિના દેવલોક પામવાથી રાજા સાહેબે બીજું લગ્ન કર્યું છે એવાડમાં આવેલા કનોડના રાવલજીનાં કુંવરી સાથે કર્યું છે, અને તેમનાથી એક કુંવરી તથા એક કુંવર છે. કુંવર સાહેબનું નામ પ્રવીણસીંહજી છે. અને તેમની ઉંમર નવ વર્ષની છે. તેઓને શિક્ષણ સુધમંજ આપવામાં આવે છે. આ રાજ્યને દત્તક લેવાની સત્તંદ છે. અને રાજાજી સાહેબ જ્યારે અંગ્રેજ સરકારની છાવણીમાં જાય ત્યારે તેમને નવ તોપનું માન આપવામાં આવે છે.

આ રાજ્યમાં જમીનનું મહેસુલ વસુલ કરવાની રીત ચાર પ્રકારની છે. ૧. વીધિાટી. ૨. ખાતાખંધી. ૩. કુલતર, ૪. ધનરે આપવાની.

આખા રાજ્યની જમીનની માપણી પુરી થવા આવી છે. પરંતુ મહેસુલ વસુલ કરવાની રીતમાં હજી સુધી ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. આ રાજ્યમાં ખેડાણ લાયક જમીન ૯૮૪૦૮ એકર છે. જેમાંથી ૮૮૮૯૭ એકર જમીનનું ખેડાણ થાય છે. જમીનની મહેસુલના દરની સરેરાસ રૂ. ૧-૪-૦ આવે છે.

જંગલખાતું—આ રાજ્યમાં જંગલનો ભાગ ધણીજ કિમ્તી છે. પરંતુ તે એક જથ્થે નહીં હોવાથી જંગલના રક્ષણ માટે જોષ્ઠતા બદોબસ્ત રાજ્ય તરફથી થતો નથી. ખેડુત લોકોને ઇમારતી લાકડું તેમનાં મકાન બાંધવા માટે ધણીજ સસ્તા દરથી અને કેટલીક વખત મફત આપવામાં આવે છે. રૈયતને ધાસ તથા જલાકિ કાઠી લાવવાની તથા જથાબંધ ધરખર્ચ માટે લાવવાની છુટ છે. રાજ્યની સરહદમાં ધાસ તથા લાકડાં વેચવાની પણ છુટ છે.

આબકારી—મીનીમમ મેરન્ટી અને સ્ટીલહેડ સીરટમથી ત્રણ વર્ષના સામટો ધનરો પહેલે વર્ષે ૪૨૦૦૦, બીજો વર્ષે ૪૩૦૦૦ અને ત્રીજો વર્ષે ૪૪૦૦૦ થી આપવામાં આવ્યો છે. રામપુરની સેન્ટ્રલ ડીસ્ટ્રીક્સમાં ૨૫ પુકનો તથા ૧૦ પુકનો દારૂ અનાવવામાં આવે છે. ૨૫ પુકના દારૂ ૦-૧૨-૦ અને ૧૦

પુરના દારૂપર ૦-૬-૦ ટકુટી લેવાય છે. અને બન્નેની વેચાણ કીમત રૂ. ૨-૪-૦ અને રૂ. ૧-૨-૦ અનુક્રમે છે.

વાર્ષિક દારૂની ખપત ૨૫ પુરના ૨૪૮૬ ગેલન અને ૬૦ પુરના ૮૮૪૯૮ ગેલન છે. દારૂની ખપતની સરેરાસ દરેક જણ દીઠ વસ્તીના પ્રમાણમાં ૧૧૧ ગેલન આવે છે.

આ ખાતાની કુલ વાર્ષિક આવક રૂ. ૪૪૧૭૯ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ ૦-૧૨-૦ આવે છે.

ન્યાયખાતું—ફોજદારી ન્યાય માટે રાજ્યમાં પાંચ કોર્ટો છે. ૧ હજુર કોર્ટ ૨ દીવાન કોર્ટ ૩ ન્યાયાધીશ કોર્ટ અને બે મહાલ કોર્ટ.

હજુર કોર્ટ હાઇકોર્ટની સત્તા ભોગવે છે. દીવાનની કોર્ટ સે-શન્સ જજ અને ડિસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટની સત્તા ભોગવે છે. ન્યાયાધીશ પહેલા વર્ગના મેજસ્ટ્રેટની તથા બે મહાલકરી ત્રીજા વર્ગના મેજસ્ટ્રેટની સત્તા ભોગવે છે. ફોજદારી ન્યાયમાં અપીલ માટે દીવાનની કોર્ટ તથા હજુર કોર્ટ મળી ૨ કોર્ટો છે.

દીવાની ન્યાય માટે ૧ દીવાનની કોર્ટ ૨ ન્યાયાધીશની કોર્ટ મળી બે કોર્ટો છે. અપીલનું કામ કરવાને દીવાનની કોર્ટ તથા હજુર કોર્ટ મળી બે કોર્ટો છે, પણ ખર્ચ જોતાં અપીલનું કામ ફક્ત દીવાનની કોર્ટ કરે છે. એટલે દીવાનના ફેસલા ઉપરની અપીલની કિંમતમાં પણ દીવાન પોતે જ કરે છે.

પોલીસખાતું—પોલીસખાતામાં કુલ માણસ ૨૧૫ છે. વસ્તીનાં પ્રમાણમાં સરાસરી ૨૭૬ માણસે ૧ પોલીસ આવે છે અને ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં બે માઈલે એક પોલીસ આવે છે. કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૫૧૬૫ છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણ દીઠ વર્ષે ૦-૪-૦ ખર્ચ થાય છે. અને રાજ્યની કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ ૦-૧-૨ એક અનો બે પાઈ ખર્ચ થાય છે. ૨૧૫ માણસોમાંથી ફક્ત ૫૫ લખી વાંચી શકે છે.

વૈદકખાતું—આખા રાજ્યમાં ફક્ત રામપુરખાતે એક દવાખાતું છે. કુલ વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૨૮૧૧ છે. રાજ્યની કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં ૧ રૂપીએ ત્રણ પાઈ ૦-૦-૩ કરતાં પણ ઓછો ખર્ચ આ ખાતે કરવામાં આવે છે.

કેળવણીખાતું—રાજ્યમાં ૧૨ નીશાળો છે. ૧૧ નીશાળો છોકરાઓ માટે અને એક નીશાળ છોકરીઓ માટે છે. આ ખાતાનો તમામ ખર્ચ રાજ્ય તરફથી આપવામાં આવે છે. પરંતુ દેખરેખ સરકારી કેળવણી ખાતાના અમલદારો રાખે છે. પ્રવીણસિંહજી એ. વી. સ્કુલ નામે અંગ્રેજી સ્કુલ ખોલવામાં આવી હતી. આ નીશાળ રામપુરના શેઠ કરમચંદભાઈની ઉદાર સખાવતને આભારી છે. આ નીશાળ ખોલવામાં તમામ ફાયતની ભારે ઉત્કંઠા હતી તેમ છતાં આ નીશાળમાં છોકરાઓની સંખ્યા જોડાએ તેટલી નથી. એકંદરે નીશાળનું ભવિષ્ય સાફ લાગતું નથી. આ ખાતાનો કુલ ખર્ચ રૂ. ૪૬૮૦ છે. વાર્ષિક ઉત્પન્નની સરેરાસ એક રૂપીએ સાડા

ચાર પાઈ આવે છે. અને વસ્તીના પ્રમાણમાં દરેક જણુ દીઠ રૂ. ૦-૧-૩ આવે છે.

રાજ્યમાં શીતળાની રસી મૂકવાની સવડ છે.

જન્મ-મરણ—જન્મની સંખ્યા ૨૨૫૪ અને મરણની સંખ્યા ૮૪૫ છે.

મ્યુનીસીપાલિટી—ખરૂં જોતાં આ રાજ્યમાં મ્યુનીસીપાલિટી જેવું કંઈ છેજ નહિ. એક સેનીયરી બોર્ડ છે. જેમાં ૧૫ સભાસદો હોય છે ૪ અમલદાર અને ૫ રાયતના પ્રમુખ ન્યાયાધીશ છે.

આ રાજ્યમાં કોઈપણ જાતનાં કારખાનાં નથી.

મુંથ—રામપુરમાં ફક્ત એક પોસ્ટ ઓફીસ છે, અને એ પોસ્ટ ઓફીસમાં તારનું કામ પણ કરવામાં આવે છે.

આ રાજ્યમાં છાપખાનું નથી.

લાયબ્રેરી—ડાહરેટ લાયબ્રેરી નામે ૧ લાયબ્રેરી રામપુરમાં છે.

